

CEZMÎ ROMANI VE ÂDİL SULTAN DESTANI

Bu çalışmanın birinci bölümünde Namık Kemal'in *Cezmi* isimli romanı ile bu romanla benzerlik gösteren Kırım'ın meşhur "Âdil Sultan" destanının Dobruca varyantı arasında bir mukayese yapılacak, ikinci bölümünde ise destan Türkiye Türkçesiyle verilecektir.

Adil Sultan Destan

Adil Sultan destanının Kırım rivayetleri daha önce derlenmiş, Radloffun *Probetimm* yedinci cildinde (215-223) ve Molla Mehmet Osmanofun Müntehabatında (71-79) neşredilmiştir. Bu destanın Kazak-Kırgız rivayeti ise Zarif Taşkendi tarafından derlenerek *Edebiyat-ı Kazakiye* adlı eserinde (Kazan, 1909, 9-18) yer almıştır. Abdülkadir İnan bu destanın Kazak-Kırgız rivayeti ile Molla Mehmet Efendi'nin neşrettiği Nogay rivayetini *Emel Mecmuası'nda*. [5 (29), 1 Mart 1931 ve 11 (35), 1 Haziran 1931] tanıtmış ve bu yazıları *Makaleler ve İncelemeler* adlı kitabının 1. cildine almıştır (İNAN, 1987: 86-92; 93-98).

Çalışmamıza konu ettiğimiz Âdil Sultan destanı, Nedret Mahmut ve Enver Mahmut'un 1958'den itibaren Dobruca Tatarları arasından derledikleri masal ve destanların toplandığı *Bozcigit* isimli kitapta yer almaktadır. (MAHMUT-MAHMUT, 1988:106-120).

Romanya'nın Dobruca bölgesi, birçok Türk boylarının olduğu gibi Kırım Tatarlarının da çeşitli sebeplerle gelip yerleştikleri bir coğrafyadır. Buraya yerleşen Türkler, hem kendilerine ait sosyal hayatla ilgili alışkanlıklarını devam ettirmişler hemde edebî mahsullerini nesilden nesile anlatarak aktarmışlardır. *Bozcigit'* te yer alan destan ve masallarda, bu bölgede yaşayan Türk topluluklarının 14-17. asırlar arasında Altın-Ordu Devletinin çökmeye başlamasından sonra, önce Büyük ve Küçük Nogay Devletlerinin, ardından Astrahan, Kazan, Kasım, Kırım Hanlıklarının kurulup bunların yıkılışlarına kadar Tuna ile İrtiş ırmakları arasında yaşadıkları hâdiseler anlatılmaktadır. Bu geniş coğrafyada yer alan Türklerin buralarda kurdukları içtimaî sistemlerini, devlet düzenlerini, aile anlayışlarını, gelenek ve göreneklerini, hukukî ve ahlâkî tavırlarını *Bozcigit'* te yer alan destan ve masallardan tespit etmek mümkündür.

Bozcigit' te yer alan "destansı masallar, diğer

Yrd. Doç. Dr. Hülva ARGUNŞAH
Erciyes Ü. Fen-Edebiyat Fak. Öğr. Üyesi

halkların destanları gibi, kahramanın epik biyografisini canlandırıp, doğumundan trajik şekilde ölümüne kadar yaptıkları yiğitlikleri ya da aşk yolunda başından geçenleri dile getirmektedir." (MAHMUT-MAHMUT, 1988: 10) *Bozcıgıf* te yer alan bu "destansı masallar"ın kahramanlarının bir kısmının halk tabakasından olmalarına rağmen Edege Batır ve Âdil Sultan destanlarının ana kahramanları soylu tabakadandır. Her ikisine ait destanda da tarihî kişilikleri gerçeklere yakın olarak anlatıldığı halde çocukluk zamanları tabiiîlikten uzak ve destan atmosferindedir (MAHMUT-MAHMUT, 1988:12).

Âdil Sultan destanında, "16. asırda III. Murat'ın fermanıyla Kırım Kalgay'ı Âdil Giray'ın İran'a karşı muharebelere katılması ve bu muharebeler sırasında gösterdiği yiğitlikleri anlatılır." (MAHMUT-MAHMUT, 1988:12). Eserde ayrıca, Âdil Sultan'ın ordusunun başkumandanı olan Karaçay'ın şâirliği, batırlığı, cesurluğu, Âdil'i kurtarmak için İran'a gelmesi, onun ölümünden sonra da falcı kıyafetine girip Kırım'a dönmesi de yer alır.

Manzum ve mensur karışık olan destan, fazla uzun ve ayrıntılı değildir. Tabii, söz konusu olan tür destan olunca uzunluk ve ayrıntının anlatıcıya bağlı hususlar olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Bir Kırım destanı olan ve Dobruca bölgesine yerleşen Tatarlardan derlenen Âdil Sultan destanı, tarihî hadiseler üzerine teşekkül etmiş destanlardandır. Abdülkadir İnan, bu tarihî hâdise ve destan hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bu destan 30.XI.1578 senesinde 'Şamahi' güneyinde 'Molla Hasan' adlı mevkide vâki olan Türk-İran muharebesinde esir edilen ve İran'ın 'Kahkaha' kalesinde öldürülen Kırım şehzadesi Âdilgiray ve arkadaşları olan Kırım-Nogay mirzalarına aittir ki Safevî ve Osmanlı tarihlerinde tafsilâtli yazılmış ve şâir Namık Kemal Bey'in bir romanına (Cezmi) mevzu olmuştur. Zamanında bütün Türkistan ve Türkiye'yi heyecana getirmiş olan bu vaka orta Türkler için de bir destan mevzuu olup, Kırım'dan uzak olan Sirderya havzaları Kazak-Kırgızlarında bile bu güne kadar terennüm edilmektedir." (İNAN, 1987:86) İnan'a göre bu destanlar, esas itibarıyla eski Türklerin millî destanlarının son tarihî vak'alarını içine alan yeni şekillerdir. Bu destanlarda, tarihî hadiseler ayrıldığında eski Türk destanlarına ait unsurların devam ettiği görülebilmektedir.

Âdil Sultan Destanı'nın Olay Örgüsü

Bir zamanlar Âdil Sultan isimli bir genç sultan varmış. Kahraman yaratılışlı ve bilgin karakterli olan sultan;

*"On dokuz yaşına geldiğinde,
Taşıp duran Kırım'ı,
Bir adam gibi dinletmiş."
Adil Sultan yirmi yaşına geldiğinde,
Kaska çapar atla beraber
Altın suyu ile yazılmış
Genişliği bir arşın,
Uzunluğu iki arşın,
İstanbul denen şehirden
Sert yazılı mektup gelmiş." (İNAN: 106-107)*

Kırım'ın efendisi, hocası, sofusu, müftüsü, kadısı, talebesi oturup bu mektupta ne yazdığını anlamaya çalışırlar, ama anlayamazlar. Akıllarına,

*"Şatır dağının karşısında,
Balıklı suyun başında,
Bıyığını burup büyüten,
Saçlarını kazıtıp kestiren,
Sarığını başına koyduran,
Ömrünü zevk ile geçiren;
Pabuçlarının ökçesini,
Yürüyüverip tozduran" (İNAN: 107)*

Abdulgazi Çelebi gelir. Onu çağırıp bu mektubu okutmak isterler. Abdulgazi Çelebi bunun bir mektup değil, ferman olduğunu söyler. Bu fermanda Osmanlı ordusunun Kızılbaş karşı savaşmak için Tatarlardan yardım istediği yazmaktadır:

*"Balyemez gibi toplar al! der
Dobruca'dan atlar al! der
Edirne 'den yaylar al! der
Babadağ'dan oklar al! der
Kırım'dan çok çok kul al! der
Bozkırından mal al! der
Orak oğlu Karaçay'ı
Askerine baş yap! der." (İNAN: 108)*

Âdil Sultan bu haberi işitince bir kaç günde Kırım'ı hazır eder ve altı gün içinde de ordusunu İran sınırına getirir. Altı binbaşısını toplar ve onlara düşman içinden bilgi almak için bir tutsak getirmelerini söyler. Ancak hepsi de susarlar. Bunun üzerine Âdil Sultan kahırlanıp Karaçay'a sorar. Karaçay, "Baş üstüne Sultanım!" deyip atına biner, Kızılbaşın içine girer ve bir düşman askeri alıp gelir. Âdil Sultan ona;

"Burda yığılan çok askerim Yenecek mi Acemi"
(s. 110) diye sorar. Tutsak asker;

"Adil Sultan, efendim!
Balyemez gibi topun yok,
Dobruca'dan atın yok,
Edirne 'den yayın yok,
Babadağ'dan okun yok,
Bir avuç kol asker ile
Acemi belâhyacak işin yok!" (İNAN: 110)

diyerek İran ordusunu yenemeyeceğini söyler. Âdil Sultan bunu duyunca çok hiddetlenir ve kılıcını çıkarıp Acemin başını vurur. Sonra Karaçay'a dönüp "Kızılbaşı yenip nam salar mıyız?" diye sorar. Karaçay, Kızılbaş ordusunu ve sarayını şöyle anlatır:

"Kızılbaşın gözü yaman,
Toprağın yüzü yaman,
Bastığın yer çakal taşı
Çakıl taşı gibi Kızılbaş.
Kışlasında kırk bin asker,
Hiç sayılacak gibi görmedim;
Sarayında yüz bin asker
Hiç sayılacak gibi görmedim,
Başlarına giydikleri
Parlayıp duran bakır kalpak
Bellerinde kılıç kalkan
Bindikleri cins at
Kızılbaş denen memleketin
Baş kalesi dolu zenginlik;
Toprağının etrafını
Dönmesi altı aylık.
Kalesinin kapısından
Yılan ilerleyip geçemez;
Sarayının tepesine
Kuşlar uçup yetemez.
Kızılbaşın kumlu çölü
Girip yaşanır diyar değil;
Kılıç vurup, kan dökiüp,
Nam kazanmak kâr değil." (İNAN: 111)

dedikten sonra Kırım'a geri çekilmeyi teklif eder. Ancak Âdil Giray, "Korkaklar eve döner, yiğitler savaşta seçilir" diyerek savaşmaya karar verir. Pek çok dağ taş aşır Arpaçay'ı arkalarında bırakıp Tebriz'e gelirler. Karaçay, yedinci günün şafağında İran ordusu henüz uykudayken baskın yapar ve İran askerini doğrayıp bırakır. Karaçay bu muharebeden dönüp gelirken güzel bir kıza rastlar. Onu

da getirerek "ganimettir sultanım" deyip Âdil'in önüne bırakır. Laz Tuwma adlı bu kız, kaçıp giden İran ordusu tarafından yem olarak bırakılmıştır. Hakikaten Âdil Sultan bu kıza âşık olur. Laz Tuwma da cilve yaparak Âdil Sultan'a gece birlikte olmayı teklif eder:

"Sultanım! Bu askerlerin hepsini suyun karşı yakasına geçirip bir gece suyun bu yakasında sadece ikimiz kalsak daha iyi olmaz mı?" (İNAN: 113) der. Âdil Sultan kızın sözlerini Karaçay'a emir olarak bildirir ve Karaçay'ın karşı gelmesine rağmen kızla yalnız kalır. Karaçay gece sultanın yattığı tarafta at sesleri duyunca suyu hızla geçip sultanın çadırına gider, düşmanın geldiğini haber vermek ister ve içeriye seslenir. Ancak bu sırada sultan uyumakta olduğundan Laz Tuwma ona haber vermeden kendi sesini kalınlaştırıp "çıkıyorum, Karaçay!" diye karşılık verir. Karanlıkta kızı Âdil Sultan zanneden Karaçay, onu suyun karşısına geçirir ve atını sultan sandığı Laz Tuwma'ya verir. Laz Tuwma ata binip geldiği yöne, Kura suyuna doğru geri giderken;

"Ben sultan değilim, ben Laz Tuwma'yım. Âdil Sultan'ın çadırda uyuyup yatmakta! der ve kahkaha ile gülüp Kura suyunu geçip geri kaçıp gider." (İNAN: 114).

Karaçay atma atlayıp giderse de Âdil Sultan'ın çadırının etrafını sarılmış, onu esir edilmiş ve yedi kat zincirle bağlanmış olarak bulur. Geri döner, uyuyan orduyu uyandırarak kaçmakta olan Kızılbaş ordusuyla şiddetli bir savaşa girer. Âdil Sultan bunu görünce Karaçay'a bağırır:

"Aman Karaçay'ım! Benim için kendine yazık etme! Bu kanlı savaşta Kırım'ın şanlı askerlerini kırdırma! Kabahat bende. Al askerini de geri dön, benim esir halimi de gidip anama söyle! der." (İNAN: 114).

Karaçay Âdil'i dinleyip geri dönerken yolda Âdil Sultan'ım annesine mektup yazarak durumu haber verir. Bir ay sonra Bahçesaray'a vardığında da kendisi başından geçenleri anlatır. "Ana yüreği değil mi? Oğlunun esir düştüğüne yana yana geceleri gözüne uyku girmez. Laz Tuwma denen kızı lânetleyip, gündün güne sararıp solmaya başlar." Onun bu haline dayanamayan Karaçay bir gün yanma gidip derviş kılığına girerek Âdil Sultan'ın yanına gideceğini, bir yolunu bulursa da Âdil'i alıp Kırım'a döneceğini söyler.

Karaçay derviş kılığına girip, atına atlayarak

Kızılbaşın memleketine varır. Laz Tuwma'yi bulup kendi saçlarıyla boğup öldürür. Âdil Sultan'ın ise zindana kapatıldığını öğrenir.

Çok genç ve yiğit olan Âdil Sultan'a "...iki gözü kör olan Acem şahının Perihan adlı kızkardeşi ile Şehriyar adlı karısı ikisi birden âşık olurlar. İkisi de geceleri sıra ile birbirlerinden habersizce zindana gidip, Âdil Sultan'a kendilerini sevdirecek olup..." (İNAN: 116) yaşayıp giderler. Aslında Âdil Sultan genç ve güzel bulunduğu Perihan'a âşık olmuştur. Bunu öğrenen Şehriyar, Perihan'ı saraydan uzaklaştırmaya çalışır. Perihan da ondan kurtulmak için derviş kılığında yaşayan Karaçay ile birlikte bir gece zindandan Âdil Sultan'ı kurtarmaya, üçü birlikte Kırım'a kaçmaya karar verirler. Şehriyar bunu duyunca vezirine "zindanın kapısına benim askerimi koyup, Perihan geldiğinde onu öldürt!" (İNAN: 116) der. Vezir olan biteni gidip anlatır. Şah, Âdil Giray'ın kimse ile görüştürülmemesini, zindana kimsenin girip çıkmasını emreder.

Bu defa dayanamayan Şehriyar, Âdil Giray'ın yanına giderek "sakın Perihan ile kaçayım! diye düşünme, şah zindandan kim çıkarsa başını kesin! diye emir verdi..." (İNAN: 116) haberini verir. Ama zindandan çıkarken vezirin askerleri aldıkları emir gereği Şehriyar'ı kılıçlarıyla parçalayıp öldürürler.

Tam bu sırada Perihan ile Karaçay Âdil Sultan'ı kurtarmak için zindanın kapısına gelmişlerdir. Vezirin askerleri ile dövüşüp onları kırarak Âdil'i zindandan kurtarmaya muvaffak olurlar. Atlarına atlayıp sarayın kapısına vardıklarında vezir onları görür ve askerlerine onları yakalamaları için emir verir. Her taraftan su gibi akıp gelen askerlerle savaşırken;

"...Perihan yüreğinden yaralanıp canını teslim eder; Âdil Sultan da her yeri yaralı, kan içinde kaldığında, onu tutup ayaklarını, kollarını keserler, gözlerini de mil ile çıkarıp, vücudunu parça parça edip kesip bırakırlar. Aralarından yaralı olsa da Karaçay kaçıp kurtulur." (İNAN: 116-117)

Yaralarını sarıp yine derviş kılığına giren Karaçay, "Âdil Sultan ile Perihan'ın mevtalarını bir mezara getirip gömer. Sonra, kendisi Kırım'a dönüp gelir." (İNAN: 117) Fakat kendisini kimseye tanıtmaz ve falcı olarak hayatını devam ettirir.

Âdil Sultan'ın annesi ise oğlu öldüğünde bir rüya görmüş, ama rüyasını kime sorduysa tabir et-

tirememiştir. Ancak Karaçay'ın falcı olarak yaşadığını duyunca adamlarını yollayıp onu yanına çağırır. Saraya getirilen Karaçay kendini hiç tanıtmaz. Âdil Sultan'ın annesi onu ağırladıktan sonra rüyasını anlatır:

"Ağzımda kızıl dilim
Çekilmiş gibi göründü.
Altı atın çektiği faytonum
Parlamış gibi göründü.
Yele çeken yedek arabam,
Yel dibinde göründü.
Bulutla varan boz sicim
Sabitlemiş gibi göründü.
Adilimin bindiği ak kar at
Yabancı altında göründü.
Er muradı iki ayağı
Çekilmiş gibi göründü.
Er muradı iki kolu
Bükülmüş gibi göründü.
Er çırası iki gözü,
Yumulmuş gibi göründü.
Biyeden doğan kulunun
Kuyruğu güdük göründü.
Tok biyeler yüzülip,
Ağır kazanlar asıldı.
Kar gibi beyaz bezlerden
Kolsuz gömlekler biçildi." (İNAN: 117-118)

Falcı Karaçay, Âdil Sultan'ın annesine acıdığı için bu rüyayı yorumlayamaz. Hatta onu daha fazla üzmemek maksadıyla da rüyayı tersine yorar. Fakat, Âdil Sultan'ın annesi falcı gidince "o, benim hatırımı kırmamak için ters yordu galiba!" (İNAN: 119) diyerek şöyle düşünür:

"Adilimin bindiği kar atı
Başkasının altında görüldüğü
Ak kar atını Kızılbaşlar
Çekip alıp gitmişler.
Er muradı iki ayağının
Çekilmiş gibi görüldüğü
Dizlerinden Adilciğimin
İki ayağını kesmişler.
Er hüneri iki kolunun
Bükülmüş gibi görüldüğü
Adilciğimin iki kolunu
Dirseğinden kesmişler.
Er çırası iki gözünü
Yumulmuş gibi görüldüğü
Adilciğimin iki gözünü
Mil ile deşmişler." (İNAN: 119)

İşte bundan sonra Âdil Sultan'ın öldüğü haberi Kırım'da duyulur. Halk toplanıp ağır kazanlar asılıp Âdil Sultan'ın cenaze duası yapılır. Âdil Sultan'ın annesi kalabalığa bakıp ağlar, birçok ağıtlar söyler. Böyle ağlaya ağlaya da canını teslim eder. İkinci oğlu Gazi Giray, anasının göz yaşlarını döktüğü yere "Bahçesaray Göz Yaşları Çeşmesi" diye anılan bir çeşme yaptırır.

Destan ve Roman n Vak'a Örgülerinin Mukayesesi

Cezmi, 16. yüzyıl Türk-İran savaşlarında geçen bir vak'a'ya dayanılarak yazılmış tarihî romandır. Âdil Sultan destanında ve *Cezmi* romanında aynı tarihî zaman anlatılmıştır. Her ikisinde de zaman 1577-1639 tarihleri arasında devam eden Türk-İran savaşlarıdır. Her iki eserde de Peçevî ve Nâima tarihlerinde yer alan bu vak'a hemen hemen aynıyla anlatılır.

Bilindiği gibi destan, yaşanmış tarihî hadiselerin halk arasında anlatıla anlatıla aldığı şekildedir. "Konusunu tarih olmuş bir zamanın olaylarından alan, teferruattan arındırılmış, tarihî olan ile katma olan (gerçeğimsi olan)ın birbirine fazlasıyla karıştığı anonim mahsuller vardır. Gerek konusu, olayları, gerekse zaman, mekân ve figürleri (insan, hayvan, bitki, eşya) gerçek hayattan alınmakla beraber, tecrid, tâdil, tahvil ve remizleştirme işlemlerinin yoğunlaştığı anonim eserler, masallar, efsaneler, destanlar, menkabeler ve fıkralardır." (TURAL (I), 1993:86). *Cezmi* gibi tarihî romanlar ise modern çağ içerisinde destanların aldığı şekildedir. Tarihî romanların, fonksiyon olarak zaman içerisinde destanın toplumlarda gördüğü işleri yüklendiğini söyleyebiliriz. Konusunu tarihten alan romanlar yazan yazar, "...zemininde tarih bakımından gerçek bulunan olayları, yeni bir fiction (kurgu) hâline" (TURAL (I), 1993:32) getirir. Yeni unsurlar ilâve edebildiği gibi, abartı ve değiştirmelere de yer verebilir. Bunların ışığında tarihî roman için şöyle bir tanıma ulaşılabilir: "Tarihî roman, temelleri mâzîye dayanan, yani başlangıcı ve sonucu geçmiş zaman içinde gerçekleşmiş olan hâdiselerin, devirlerin ve bu devirlerde yaşamış kahramanların hayat hikâyelerinin edebî ölçüler içerisinde yeniden inşa edilmesidir." (ARGUNŞAH, 1990:7) Buna göre destan ve roman, tarih karşısında "tarihî gerçeğin edebîleştirilmesi" fonksiyonunu taşımaktadırlar.

Ancak romanda, roman dünyasının birçok teferruata ihtiyaç hissetmesi, özellikle de tarihî romanın tarihle ilgili teferruatı kullanıyor olması bu türde tarihî bilginin fazlaca yer alması sonucunu getirmiştir. Buna karşılık destan, halk arasında kullanılan anonim bir anlatım türüdür. Halk, tarih kitaplarında yer alabilecek tarihî bilgiyi göz ardı eder. Onu asıl ilgilendiren hadiselerin rivayet kısmı ile romantizmdir. Bunun için de Âdil Sultan destanında zamanı belirten hiçbir ayrıntı yoktur. Sadece, anlatılan vak'alardan ve isimlerden yola çıkarak zaman tespit edilebilir.

Destan, bir destan veya masal girişi gibi tekerlemeyi andıran şu ifadelerle başlar:

"Masal anlat diye bırakmazsınız

Anlattığıma doymazsınız;

Anlatsam fikrim uyanır,

Masalım pek uzanır.

Uzun lafı kasaltıp,

Kendi fikrime döneyim!

Adil Sultan masalını

Ben size anlatayım!" (İNAN: 106)

Bundan sonra da yine destanî özellikler içerisinde Âdil Sultan'ın kişiliğine geçilir ve destan devam eder.

Cezmi değerlendirildiğinde ise bunun, tarihin hemen hemen takibi denilebilecek şekilde yazılmış bir roman olduğu görülür. Eserin ilk sayfalarında tarihî bilgiye geniş yer ayrılmıştır. Tanpınar, *Cezmi* 'nin tarihe olan yakınlığı konusunda şu tespiti yapmaktadır:

"Romanın kahramanı Mehmet III devrinin hadiseleri arasında en şayanı dikkati olan Sipahi isyanının tenkilinde, tabut içinde Üsküdar'a kaçarken yolda parasına tamah eden uşakları tarafından öldürülen Sipahi kâtibi Cezmi Bey'dir. Nâima Tarihi'nde (c.1, s.311) teferruatı anlatılan bu isyanın hazırlayıcılarından olan Cezmi'nin hayatını Namık Kemal başından itibaren anlatmıştır." (TANPINAR, 1976:407)

Bu cümleler de gösteriyor ki roman, Cezmi isimli bir tarihî şahsiyetin mâcerâlarını anlatmak için yazılmaya başlanmış ama romanın elimizde bulunan cildinde daha ziyâde devrin tarihî hadiselerinde kalmıştır. Sadık Tural ise *Cezmi* romanını değerlendirirken şu yorumları yapar:

"...talihi biraz değiştirilmek ve ömrünün sona

ermesi ikinci cildde nasıl olacağı kesinlikle bilinmemekle beraber, tarihî bir kişi olan Sipahi Kâtibi Cezmi Bey'in tercüme-i hâli karşısındayız.

Naima'nın ve nice halk menakıbının tamamlayamayacağı unsuru, romancı Namık Kemal, aynı tarihî gerçeklere dayanarak, fakat bazı ayıklamalar, seçmeler ve geliştirmeler yaparak *Cezmi* adlı iki ciltlik roman yazmak istemiştir..." (TURAL (II), 1993:75)

Önder Göçgün ise "... mümkün olduğu kadar tarihî gerçeklere bağlı kalınarak kaleme alınan *Cezmi*..." (GÖÇGÜN, 1987:59) değerlendirmesini yapar. Namık Kemal'in bu romanı yazmakla vermek istediği mesaj bir tarafa bırakılırsa o, tarihî hadiselerin akışına tamamen uyan bir roman yazmak istemiştir. Hatta *Osmanlı Tarihi* yazarı oluşunun tesiriyle bu amacını çok daha ileriye götürmüştür.

Cezmi romanı, ilgili olduğu tarihî dönemle ve öncesiyle alâkalı uzun tarihî bilgilerle doludur. "Mukaddime-i Celâl'de "Bendeniz Celâl'de vakanın cereyan-ı siyasîsi itibariyle, tarihten hiç ayrılmadım." (YETİŞ, 1989:364) diyen Namık Kemal, bu eserinde de tarihten hiç ayrılmaz. Hatta tarih şuurunu uyandırmak isteğiyle tarih dersi vermeye de kalkışır. Tarihî roman yazarının sorumlulukları arasında düşünülebilecek olan bu husus, Namık Kemal'de en uç noktaya yükselir ve yazar Naima'ya, Peçevi'ye, Hammer'e dipnotlarıyla baş vurarak bu sırada Osmanlıların, Osmanlı sınırları dışındaki Türklerin, İslâm dünyasının, Avrupanın ve Hıristiyan dünyasının durumu hakkında bilgi vermekten kaçınmaz. Bu tür bilgilerin, asıl amacı gerçek âlemden hareketle ve gerçek âleme yakın kurgu bir dünyayı anlatmak olan romanın dünyasında bazı sakatlıklara yol açacağı, en azından mâcerânın ritmini düşürebileceği bilinen bir gerçektir. *Cezmi*' de de tarihî teferruat sayfalar boyunca sürer ve bunun büyük bir kısmı eserin başında yer alır. Bundan başka romanın asıl bünyesinde yer alan tarih bilgisi asıl m mâcerânın özellikle de Perihan-Âdil Giray-Şehriyar üçgeninde yer alan entrikanın akışını -Namık Kemal'in romancı dünyası ve üslûbu dikkate alındığında- fazla aksatmaz.

Âdil Sultan destanında ise tarihî bilgiler yoktur. Her ne kadar anlatılan hadiseler tarihî hadiselerle bir aynılık gösteriyorsa da bu İran sarayında

yaşanılanlarla ilgili bir beraberliktir. Daha ziyade mâcerâyla meşgul olan halk muhayyilesi ve anlatıma dayalı destan türü Âdil Giray'ın mâcerâsında tarihî teferruatın bulunmamasına sebep olmuştur. Destanın son zamanlara kadar sözlü, romanın ise başlangıçtan itibaren yazılı olması eserlerde teferruatın bulunup bulunmaması konusunda ayrı bir sebeptir. Başlangıçta sözlü olan destanlarda asırlarca bütün hafızaların hiçbir yanılığa yer vermeden ayrıntıyı aktarabilmesi zor bir ihtimaldir. Fakat roman, basılı olma özelliğinden dolayı yazar dışındaki anlatıcılığı aradan çıkarmıştır. Sayfaları arasında sadece tarihî olana değil bütün teferruatlara yer vardır. Üstelik romanlar, insan hafızasının zaman içerisinde oynayacağı oyunlara da açık değillerdir. Bu sebeple, biri destan, diğeri roman türünde olan iki edebî eser tarih kitaplarında da yer alan bir hadiseyi, aynı tarihî dilimi aktarmak şeklinde bir benzerliği, fakat tarihî teferruata yer vermek konusunda bir ayrılığı getirirler. Bu da türlerin amaçları, ihtiyaçları ve durumları ile ilgili bir sonuçtur.

Cezmi 'de vak'a ağırlıklı olarak İran sarayında geçer. Yazar, romanın İran sarayına bağlanıncaya kadar olan bölümlerinde daha ziyade tarihî bilgiyi aktarırken ayrı ayrı Âdil Giray ve Cezmi'nin kişiliklerinin olgunlaşmasına ve tanınmalarına sebep olan olaylar üzerinde durur. Romanın ancak 91. sayfasında iki kahraman karşılaşır. Bu, aynı zamanda destandaki tarihî zamanın akmaya başladığı zamandır. Âdil Giray'ın, destanın asıl vakasının geçtiği İran sarayına bağlanmasına sebep olacak hâdise, Osmanlı sarayından alınan ve Kırım ordusunu İran'la yapılacak savaşa çağıran fermanın gelişidir. Romanda ise Eriş Han Şamahi'ye saldırır, bu mücadele ancak Kırım Hanının Âdil Giray komutasında gönderdiği kuvvetlerin yardımıyla kazanılır. Bu savaşta Âdil Giray'ın kardeşleri Gazi Giray ve Saadet Giray ile Hanın oğlu Mübârek Giray da yer alırlar. İşte bu savaşta Âdil Giray ve Cezmi tanışır ve anlaşır. Her ikisi de müstesna sayılabilecek özelliklere sahip olmalarına rağmen birbirlerinin özelliklerine hayran olurlar. Asıl önemlisi birbirlerinin güvenini kazanırlar.

Âdil Sultan destanında da vak'a ağırlıklı olarak İran sarayında geçer. Ancak romanla destan arasındaki en büyük farklılık romanda vak'anın Osmanlı cephesinin, destanda ise Kırım cephesinin anlatılmasıdır. Roman her ne kadar teferruat

sanatı olmasının verdiği serbestlikle Kırım tarihine ve özellikle de Âdil Giray'ın yetişmesi ve kişiliği gibi hususlara yer verse de bunlar daha ziyade mukayeselerin getirdiği unsurlar olarak kalırlar. Ayrıca bu vesileyle Cezmi'nin kişiliği daha da belirginleşir.

Roman, mekân olarak İstanbul'dan Anadolu'ya, oradan da İran'a uzanır. Destanda ise mekan Kırım'dan İran'a geçer, oradan tekrar Kırım'a döner. Adeta destan ve roman aynı tarihî hadiselerin iki ayrı mekândaki uzantılarını verirler. İran sarayında yaşananlar her iki eserde de hemen hemen aynıdır. Sonra destanla tekrar Kırım'a dönülür. Âdil Giray'ın katlinin Kırım'daki yankılarından söz edilir. Roman ise İran sarayındaki bu talihsiz vak'adan sonra biter. Âdil Giray'ın Kırım Hanlığı'nın mensubu olması ve destanın, halkın yaşanan hadiseler sonrasında duygularını da katarak söylediği bir tür olması böyle bir ilave kısmı tabîi olarak hazırlamış olmalıdır.

Âdil Sultan destanında, Osmanlı tarafından yardıma çağrılan Kırım ordusunun Karaçay'ın kumandanlığında İran'la yaptığı ve zafer kazandığı ilk muharebede ganimet olarak getirilen Laz Tuwma, destanı romandan ayıran bir entrik unsuru da beraberinde taşır. Laz Tuwma İran tarafından bilinen bırakılmış bir casustur. Görevi Âdil Giray'ı güzelliğiyle büyüleyerek düşünmeden davranmasına sebep olmak, böylece de İran'a esir düşmesini sağlamaktır. Laz Tuwma'nın güzelliğiyle büyülenen ve ona âşık olan Âdil Sultan, kızın yalnız kalma teklifini kabul ettiği gece İran ordusu tarafından çadırı kuşatılarak esir alınır.

Halbuki romanda bu hadise anlatılmaz. Savaş, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın merkez yaptığı Şamahı şehrine İran ordusunun saldırısıyla başlar. Ancak Osman Paşa bu savaşı Kırım Hanının gönderdiği Âdil Giray komutasındaki ordunun yardımıyla kazanır. Bu hadise, destanda Karaçay'ın komutasında İran ordusu henüz uyurken yapılan ve Laz Tuwma'ya rastlanılan baskın olmalıdır. Osmanlı'nın bu başarısı, İran ordusunda intikam duygularını alevlendirir. Hamza Mirza ve Mirza Süleyman komutasında büyük bir ordu ile mukabele ederler. Osman Paşa'nın Âdil Giray'dan yardım istediği mektubu taşıyan asker de İranlıların eline geçince bütün plân karşı tarafça mâlum olur. Tarihe göre kış geçirmek için Kırım'a dönen

Saadet ve Mübarek Giraylar Âdil ve Gazi Giray'ın yalnız kalmasına yol açmışlardır. Böylece zayıf durumda bulunan iki kardeş yakalanıp esir alınırlar. Destanda da romanda da Âdil Giray esir alındığı anda yalnızdır. Ancak birinde bu bir gaflet anıdır, diğesinde ise tamamen askerî bir durumdur.

Cezmi 'de Âdil Giray'dan önce kardeşi Gazi Giray Han'ın da esir alındığını öğreniyoruz. Ancak Şehriyar'ın Âdil Giray'a ilk bakışta âşık olması üzerine sarayda alıkonulmasına karşılık Gazi Giray Han Kahkaha kalesine zindana gönderilecektir. Âdil Giray önce Şehriyar'ın kurduğu uydurma plânda, sonra Perihan'ın da iştirâkiyle yapılan toplantılarda kurulan plânlarda kardeşini daima plânın içerisine çekmeye çalışır. Eğer Âdil Giray Kırım'a dönecekse yanında kardeşi Gazi Giray da olmalıdır. Hatta Perihan, Âdil Giray'ın bu tavırlarından yola çıkarak onun, Şehriyar'ın söylediklerinin aksine, Kırım üzerinde İran hakimiyetinin kurulmasına yardımcı olmak gibi herhangi bir maksadı olmadığını, üstelik bu yolla hem kendisini hem de kardeşini esaretten kurtarmayı düşündüğünü anlar. Roman, bu küçük bahislerin dışında Gazi Giray Han'la fazla ilgilenmez. Hatta romanın son sayfalarında yazar Cezmi'nin arkadaşı Abbas'a şu cümleleri söyleyerek onun hikâyesinin yeni bir roman olabileceği mesajı da verir:

"...bir vasıta-i telef olmakla bir maksattan el çekip de hemen ölüvermek, insan kârı mıdır?...Yarın fırsat düşürürsek Gazi Giray'la bir iş görürüz.(...) Karşı tarafa geçer, mezhebimizin ilâ-yı şânına çalışırız..." (s.335)

Cezmi 'de Gazi Giray Han aktif olarak yer almaz, fakat varlığı daima hissedilir. Halbuki destanda Gazi Giray Han'dan hiç bahis yoktur. O ancak destanın sonunda ortaya çıkarak yaşananların anısına Bahçesaray'da bir çeşme inşâ ettirir.

İran sarayında geçen hadiselerde de bazı farklılıklar söz konusudur. Mesela, İran sarayında yaşanan üçüzlü aşk destanda büyük yer tutmaz:

"Âdil Sultan pek güzel genç yiğit olduğu için, ona iki gözü kör olan Acem şahının Perihan adlı kızkardeşi ile Şehriyar adlı karısı ikisi birden âşık olurlar. İkisi de geceleri sıra ile birbirlerinden saklı zindana gidip, Âdil Sultan'a kendilerini sevdirecek olup, yemek getirip, ne edeceğini bilmez talk olup yaşarlar. Âdil Sultan, Perihan hem genç hem de güzel olduğu için onu sever. Bunu duyan

Şehriyar ne edip edip, Perihan'ı saraydan uzaklaştırıp, kendi Âdil Sultanla kalacak olur."

Destanda bu şekliyle yer alan aşk entrikası, doğal olarak romanın dünyası içerisinde daha ayrıntılı ve karmaşık bir yapıya bürünür. Ancak yine destandan farklı olarak bu entrika romanda, askerî bir takım plânlarla da zenginleştirilir. Halbuki destanda ayrıntılı olmamakla birlikte sadece aşkla ilgili boyutu kullanılmıştır. Bu kullanımın romanda entrikanın başlangıç noktasıyla bir benzerlik taşıdığı düşünülebilir. Ancak bunun asıl sebebini, halk muhayyilesinin işleyiş tarzında aramalıdır. Romantizme meyyâl olan halkın muhayyilesi, aslında tarihî ve stratejik nitelikleri de bulunan bir vak'anın romantik yönünü tercih etmektedir.

Buna karşılık Namık Kemal'in dünyaya ve edebiyata bakış açısı buna müsaade etmez. Yazdıklarıyla cemiyetin öncüsü olabilecek örnek tipler çizmeyi isteyen yazar, bir çok bakımdan önemli olan bu vak'ayı tamamen ferdî arzuların eline bırakmaz. Âdil Giray, İran'ın körüklediği mezhep ayrımcılığını ortadan kaldıracak bir konumdadır ve romanda bir aşk kahramanı olmaksızın yazarının mesajını bütün boyutlarıyla taşıyan bir halk kahramanı olmayı seçer.

Romanda ve destanda entrikanın çözülme noktası benzerlik göstermektedir. Destanda buraya kadar Kırım ordusunun kumandanı olarak görülen Karaçay, burada Kırım'dan Âdil Sultan'ı kurtarmak için gelmiş bir casus kimliğiyle yer alır. Aslına bakılırsa Karaçay'ın kişiliği burada Cezmi ile birleşmektedir. Namık Kemal Cezmi'yi roman dünyasının bütün genişliği içerisinde uzun uzun dolaştırıp, plânlar kurdurup, Âdil Giray'la Perihan'a güvenmek konusunda tartışırken, Karaçay bir destan kahramanı olarak hiç bu tereddüt ve muhakeme anlarını yaşamaz. Doğrudan doğruya Şehriyar'ın kurduğu plânları bertaraf etmek ve Âdil Giray'ı kurtarmak isteyen Perihan'la iş birliğine girer:

"Perihan da kendi yakasını kurtarmak için, derviş kılığına girip yaşayan Karaçay ile bir olup, bir gece Âdil Sultan'ı zindandan çıkarıp, üçü bir olup Kırım'a kaçıp gitmeye niyetlenirler."

Bu plân romanda, Âdil Giray ve Cezmi'nin yardımıyla ordunun bulunduğu yere kaçırılan Perihan'ın saltanatının ilân edilmesi, meydana gelen karışıklık ve boşluktan faydalanan Osmanlı ordusunun Kazvin şehrine doğru yürüyerek İran'ı ele

geçirmesi şeklinde yer almaktadır. Yani, tamamen Namık Kemal'in sünnilerin hâkimiyetini arzulayan görüşleri doğrultusundadır. Halbuki destan iki âşğın, şahın karısından kaçıp kurtulduktan sonra mesut yaşayacakları Kırım'a gidişleri gibi romantik bir sona sahiptir.

Her iki eserin çözüm bölümleri de hemen hemen aynı kurguya sahiptir. Hem destanda hem de romanda kanlı son, Şehriyar'ın kıskançlık krizlerine kapılmasıyla başlar. *Cezmi* 'de Şehriyar, Âdil Giray ve Perihan'ın birbirlerini sevdiklerini öğrenince vezir Mirza Süleyman'la iş birliği yaparak onları ortadan kaldırmak ister. Perihan, Âdil Giray'ın köşküne geldiğinde Şehriyar'ın korucularından biri silahıyla işaret verecek ve köşkü çeviren adamları tarafından katledileceklerdir. Muhteris vezir bu plâna Şehriyar'ın da öldürülmesini sağlayacak bir bölüm daha ilave eder. Destanda ise yine Perihan'la Âdil Sultan'ın birbirlerini sevdiklerini öğrenen Şehriyar, vezirine Âdil Sultan'ın bulunduğu zindana Perihan geldiğinde kendi askerleri tarafından öldürülmesi emrini verir. Vezir, bunları Şâh'a anlatarak emri onaylatır. Ancak destanda pişmanlık duyan, romanda ise Âdil Giray'ı bir kez daha aşağılayarak intikam duygularını tatmin etmek isteyen Şehriyar, Âdil Giray'ın yanına Perihan'ın gitmesi gereken gece kendisi gidince, kurulmuş plân işlemeye başlar.

Destanda Şehriyar, Âdil Sultan'ın bulunduğu zindana girip ona "Sakın Perihan ile kaçayım! diye düşünme, şah zindandan kim çıksa başını kesin! diye emir verdi" deyip çıkarken "vezirin askerleri emir gereği kızışıp, kılıçları ile Şehriyar'ı paramparça edip doğrayıp bırakırlar." Bundan sonra Perihan ve Karaçay Âdil Sultan'ı çıkarmak için zindanın kapısına gelirler, oradaki askerlerle boğuşup onları öldürürler. Âdil Sultan'ı alıp sarayın kapısına vardıklarında vezir tarafından görülürler. Vezirin emri üzerine askerleri Âdil Sultan, Perihan ve Karaçay'ın etrafını sarıp dövüşmeye başlarlar: "Perihan yüreğinden yaralanıp canını teslim eder; Âdil Sultan da her yeri yaralı, kan içinde kaldığında, onu tutup ayaklarını, kollarını keserler, gözlerini de mil ile çıkarıp, tenini parça parça edip kesip bırakırlar. Aralarında yaralı olsa da Karaçay kaçıp kurtulur."

Romanda ise son bir defa aşağılamak üzere Âdil Giray'ın köşküne giden Şehriyar, köşke Peri-

han'ın gelişini bekleyen korucu tarafından görülür ve Perihan zannedilerek plânın başlamasını sağlayacak olan işaret ateşi verilir. Ancak şii korucu işaret atışını yaparken plânlarını bildiği Cezmi'ye nişan almıştır. Böylece romanın çözüm bölümünde destandaki Karaçay'la benzeşen Cezmi, daha kargaşanın başında yaralanarak saf dışı bırakılır. Şehriyar, *Peçevî Tarihi* 'ndeki anektoda da uygun olarak sığındığı şahın odasından alınır, parçalanarak öldürülür. İki sevgili ise, Perihan'ın Âdil Giray'ın hayatını kurtarmak için büyük çaba sarfetmesine rağmen yine galeyana gelmiş korucular tarafından şehit edilirler.

Bundan sonra destanda Karaçay, romanda Cezmi Perihan'la Âdil Giray'ı aynı mezara gömerler. Bu son destanda daha ziyade bir aşk hikâyesiymiş gibi ilerleyen vak'aya göre tabii bir sonudur.

Romanın sonunu değerlendirirsek burada Namık Kemal'in kahraman yaratma metodu ve yarattığı kahramanlarına yüklediği karakter özelliklerinde bazı ortak noktalara tesadüf ederiz. Eser boyunca iyileri daima iyi, kötülerini ise daima kötü çizen yazar eserlerinin sonunda kötülerini cezalandırmak, iyileri ise mükâfatlandırmak eğilimindedir. *Cezmi* 'nin sonuna bu noktadan bakıldığında Namık Kemal'in Âdil Giray ve Perihan'ı sevdiğini ve onları bu sonla mükâfatlandırdığını düşünebiliriz. Destanla benzerlik gösteren bu sonun ayrıca okuyucunun muhayyilesini okşayacak bir son olduğunu da unutmamak gerekir. Bir ideolog olan ve bütün eserleriyle okuyucusuna mesajlar iletmeyi, dersler vermeyi düşünen yazar, romanın edebî bir tür olduğunu ve böyle unsurlara çok fazla açık olmadığını düşünmüş olmalıdır. Çünkü, okuyucu roman ve hikâye gibi o yıllar için henüz yeni olan Avrupalı türlerden eğlendirmeyi de beklemektedir.

Destanda ve romanda tercih edilen bu ortak romantik sona rağmen mesela *Peçevî Tarihi* 'nde bu hadise anlatılırken seçilen başlık şudur: "Kör Şah Hudabende'nin talihsiz eşi ile yüzüstü kızkardeşinin ve Âdil Giray Han'ın öldürülmeleri haberi üzerine". (BAYKAL, 1982:53) *Peçevî Tarihi*, hadiseyi Namık Kemal'den farklı olarak verir. Buna göre Şah, Âdil Giray'ı damat olarak istemektedir. Karısı ve kardeşinin Hanoğlu'na âşık olmaları ve bunun saray tarafından öğrenilmesi askerlerde bir namus tutkusunu doğurur. Bunun üzerine de Şeh-

riyar romanda yer aldığı şekliyle kaçıp sığındığı şahın odasında, Perihan ve Âdil Giray ise ayrı ayrı odalarında öldürülürler.

Buraya kadar belirtilenler Kırımlıların Âdil Sultan destanı ile Namık Kemal'in *Cezmi* romanı arasında tarihî kaynaklardan daha ziyade bir benzerlik olduğunu gösteriyor. Ancak destanda, ro mandan farklı olarak bir efsane boyutu da yer alır Destanın en sonunda yer alan "Bahçesaray Göz Yaşları Çeşmesi", Âdil Sultan'ın ölüm haberi üzerine ağlaya ağlaya ölen annesinin anısına yapılmıştır. Romanın yazılabildiği olan kısmında âkıbetinden haberdar olamadığımız Gazi Giray Han, destanın sonunda Bahçesaray'da bu çeşmeyi inşa ettirir.

II. Şah slar Dünyası

a. Âdil Sultan Destanı n n Şah slar

Destanda ana kahraman, Âdil Sultan ile Karaçay'dır. Destan, başından itibaren Âdil Sultan'ın destanı olarak başlar, onun başından geçenler ve onun sonu anlatılır. Ancak Karaçay sezgileri, dikkatleri, askerliği, cesareti hatta falcılığı ile destanlardaki "bilge" tipinin fonksiyonlarını yüklenir. Onu çoğu zaman Âdil Sultan'dan daha ön plânda görürüz.

Destanda Âdil Sultan on bir yaşından itibaren anlatılmaya başlanır:

*"On bir yaşına geldiğinde,
Fildişinden ok yontmuş;
On iki yaşına geldiğinde,
At üstüne o konmuş.
On üç yaşına geldiğinde,
Uçan kuş gibi çırpınmış
On dört yaşına geldiğinde,
Bay, töreler, hanların,
Sözünü bölüp konuşmuş.
On beş yaşına geldiğinde,
Belini boğup bağlamış
Yular değmemiş hergeleden
Bir ak kır at seçmiş*

*On dokuz yaşına geldiğinde,
Taşıp duran Kırım 'ı
Bir adam gibi dinletmiş."* (İNAN: 106-107)

Bu özellikleriyle Âdil Sultan, Türk destanlarının kahraman tiplerinden hiç de farklı görünmez. Hızla ve sürekli kahramanlıklar göstererek büyür.

Daha küçük yaşta okla, atla tanışır. On dört yaşındayken büyüklerin sözünü bölüp kendisini dinletir. Henüz on altı yaşındayken "batır olup" ortaya çıkar. Yirmi yaşına gelen Âdil Sultan, kargaşaları yaşamakta olan Kırım'a sözünü dinletecek bir olgunluğa ulaşmış, sözünü dinletir olmuştur. Görüldüğü gibi o, hem bilge, hem asker yaratılışlı, hem de devlet idare edebilecek kahraman kişiliğine sahiptir. Cesurdur, İran ordusunun kalabalık olduğunu bile bile onlarla savaşa girmiştir. Romantiktir, Karaçay'ın ganimet getirdiği Laz Tuwma'ya bir bakışta "ölesiye âşık" olur. Şehriyar ve Perihan'ın ikisinin birden âşık olabileceği kadar da gösterişlidir.

Âdil Sultan, kendi adı etrafında söylenmiş bir destan olmasına rağmen, başka özellikleriyle anılmaz. Destanın Oğuz Kağan ya da Manas gibi çok hacimli bir destan olmaması da onun özelliklerinin sınırlı anlatılmasına sebep olarak düşünülebilir. Ancak anlatılan kısmı bile Âdil Sultan'ın destan kahramanlarına has özelliklere kısmen sahip olduğunu gösterir. Fakat Âdil Sultan buna rağmen, alışılmış destan kahramanlarına ve onların özelliklerine göre daha insanidir. Bu onun aynı zamanda tarihî bir çehre olmasıyla izah edilebilir.

Destanda yer alan diğer ana kahraman Karaçay'dır. Karaçay, Kırım Hanlığında ordu kumandanıdır. "Altın suyu ile yazılmış, genişliği bir arşın, uzunluğu iki arşın" (s. 107) İstanbul denilen şehirden gelen "sert yazılı mektup"ta Âdil Sultan'a,

"Orak Oğlu Karaçay'ı

Askerine baş yap!" (s. 108) denmektedir. Karaçay cesurdur, bütün hadiseler onun cesaretini ortaya koymaktadır. "Kızılbaş denen düşmanın sınırına" varıldığında Âdil Sultan'ın altı binbaşısından hiç biri gidip Kızılbaş içinden bir asker almaya cesaret edemez. O zaman Âdil Sultan Karaçay'ın gitmesini ister:

"Karaçayım, Karaçay
Sen gitmezsen, hiç olmaz
, Dümdüz Kırım içinde,
Birleşmiş halk gibi Nogay'dan
, Orak oğlu Karaçay,
Her delinin yavrusu ay,
Düşmanın arkasından es yel gib
i Şiş kapaklı, kırmızı gözlü
Öyleyse, şimdi sen gidip,
Düşman askeri getir! deyişöylenmiş." (İNAN:
109-110)

Âdil Sultan'ın bu sözlerinde Karaçay'ın kişiliğiyle ilgili özellikler yer almaktadır. "Düşmanın arkasından esen yel gibi" söyleyişi onun hızlı ata binişini, "şiş kapaklı, kırmızı gözlü" (İNAN: 110) söyleyişi ise onun fiziksel özelliklerini vermektedir.

Karaçay, Âdil Sultan'ın akıl danıştığı kişidir. Sultan'ın genç ve tecrübesizliğine karşılık o tecrübeli ve akıllıdır, heyecanlarına hakimdir. İran ordusunun sayı ve mühimmat bakımından üstün olduğunu sezince;

"Kılıç vurup, kan döküp
Nam kazanmak kâr değil"
ve;
"Döneni kayıp görmezsen
Gel dönelim Kırım'a der."
Fakat Âdil Sultan 'ın;
"Korkarsan, burda kalırsın,
Kalırsın da konarsın;
Korkmazsan benle bir olup,
Bana yoldaş olursun
Korkaklar eve döner,
Yiğitler savaşta seçilir!" (İNAN: 111)

şeklindeki sözleri üzerine hiç düşünmeden askerini çekip sultanın yanına katılır. Savaşta kahramanlıklar gösterir. Gece gündüz durmadan yol gider, yedinci günün sabahında Kızılbaş henüz uyurken Karaçay gidip düşmanı basar ve kayba uğratar. Destanda bu sahne şöyle anlatılmaktadır:

"Bir dönüp geldiğinde,
At tırnağınca kan eder;
İki dönüp geldiğinde
At dizinece kan eder;
Üç dönüp geldiğinde
At göbeğinece kan edip
Kızılbaşın askerini
Doğrayıp bırakır Karaçay.
Kızılbaşın iki ordusunu
Kırıp bırakır Karaçay." (İNAN: 112)

Âdil Sultan'ın esir düşmesinden sonra Karaçay Kırım'a döner. Ama sultan anasının acılarına dayanamayarak bir gün onun yanına çıkar ve derviş kılığına girerek İran sarayına gitmeyi, bunlara sebep olan Laz Tuwma'yi öldürdükten sonra Âdil Sultan'ı zindandan kurtarmayı plânladığını anlatır. Dediği gibi yapar. Sarayda Perihan ile işbirliği yapıp Âdil Sultan'ı kurtarıp üçü birlikte Kırım'a kaçmaya karar verirler. Fakat gelişen hadiseler Perihan ve Âdil Sultan'ın ölümünü getirir. Bu sırada

yaralanan Karaçay yaralarını "bezlerle sarar, gene derviş kıyafetine girip Âdil Sultan ile Perihan'ın cenazelerini bir mezara getirip gömer. Sonra kendisi Kırım'a döner. O kendisinin Karaçay olduğunu kimseye tanıtmaz, derviş kıyafetine girip falcı olup yaşar." Ancak kulaktan kulağa onun falcı olarak yaşadığı yayılmıştır. Âdil Sultan'ın yaşlı annesi rüyasını yordurmak için onu çağırır. Rüya Âdil Sultan'ın öldüğünü haber vermektedir. Karaçay, kadını üzmemek istemez, rüyayı tersine yorar. Destanda Karaçay'ın hikâyesi burada biter. Bunlardan çıkarılabileceği gibi Karaçay fedakâr ve duyguludur. Destan kahramanı olmasına rağmen, tek boyutlu olmaktan da kurtulmuştur. Birlikte yola çıktığı Âdil Sultan'ı sonuna kadar kurtarmak ister, kurtaramayınca adeta kendini mahkum eder. Bu, onun onuruna ne kadar düşkün olduğunu göstermektedir.

Destanın kadın kahramanları Şehriyar, Perihan, Laz Tuwma ve Âdil Sultan'ın annesidir. Ancak bunların üzerinde fazla durulmaz. Yetişmeleri, fiziksel veya karakter özellikleri anlatılmaz. Laz Tuwma, Âdil Sultan'ın aklını başından alacak kadar güzel, kendisini yem olarak kullanıracak kadar da içten pazarlıklı ve sinsidir. Perihan genç ve güzeldir, bunun için Âdil Sultan kendisini seven iki kadın içinden onu seçer. Üstelik, askerle dövüşecek kadar kahraman ve cesurdur. Şahın karısı Şehriyar ise kıskanç ve muhteristir. Âdil'i Perihan'ın elinden alamayınca kin dolar. İhtirasları, plânlarının kurbanı olmasına sebep olur.

b. Cezmi Roman n n Şah slar

Romanın ana kahramanları Cezmi ile Âdil Giray'dır.

Âdil Giray, romanın diğer ana kahramanı olan Cezmi'den bir kaç ay önce bir bahar sabahında dünyaya gelmiştir. Yazar onun doğumundan söz ederken şunları söylüyor:

"Daha doğar doğmaz, âlemin fenasına, benî ademin ibtilasına vakıf imiş gibi ağlamayı itiyat etmiş idi. Güya ki Şeyh Galib "Hüsn ü Aşk"ma ziynet veren ninnisinin;

*"Eymah uyu bu az zamandır,
Çarhun sana maksadı yamandır,
Zira katı tiind ü bî-amandır,
Lutf etmesi de eğer giimandır.
Zannım bu ki pek harab olursun."*

bendini Âdil Giray'ın dâyesi lisanından söylemiştir. Güya ki;

"Doğduğum gündən beri gityanım"

mısraı bercestesi sahibinin hayaline Âdil Giray piş-i nazarından geçtiği zaman sâdir olmuştur." (s. 13-14)

Âdil Giray hayale düşkün ve şâir yaratılışlıdır. Ağlamaları, emeklemeye başladığı zaman "âlemin mihnetinden bir küre yapılmış da ayağına rabt olunmuş" zannını verişi ve büyümeye başladığında ise diğer çocukların oyunlarından farklı oynayışı onun bu karakterini ispatlamaktadır. Âdil Giray'ın farklılığı tahsil zamanı gelince de kendini gösterir. Kendisine gösterilen ilimleri daha önceden biliyormuş gibi kısa zamanda öğrenir: "Vakta ki tahsil zamanı erişti, kendine talim olunan kitapları güya dünyaya gelmeden evvel okumuş gibi, gördüğünü bir bakışta anlardı. Bir halde idi ki daha yirmi yaşında iken zamanın ulemasından ma'dud olunmuştu." (s. 15)

Aynı zamanda asker yaratılışlı olan Âdil Giray'ın bu özelliği, karakterindeki diğer özelliklerle birleşince onu "meslek-i diyanet ve hamiyete" (s. 16) sevkeder. "Merkez-i hilafeti İslamın nokta-i istinadı" olarak bilen kahraman bunun için de "saltanat-ı Osmaniye'nin devam-ı satvetini kendi bekâ-yı hayatına" (s. 16) üstün tutar.

Âdil Giray, Kırım saltanatında önemli bir mevki olan Kalgay'lık makamındadır. Hanların azledilmesi ya da ölmesi gibi durumlarda Kalgaylar, Hanlık makamına gelmektedirler. O zamanlar Kırım Hanı olarak Devlet Giray'dan sonra yerine gelen Semiz Mehmet Giray "Cengiz-i ayinenin tecdidini İslamın ittihadına, kendi istibdadını hilafet-i İslamiyenin bekasına" (s. 13) tercih etmektedir. Fakat Mehmet Giray'ın Âdil Giray gibi güçlü ve sağlam karakterli bir kalgayının bulunması kötü düşüncelerini gizlemek zorunda bırakır. Âdil Giray ve Gazi Giray, Kırım ordusunun başında Osmanlıya İran'a karşı yaptığı savaşta yardım ederler, fakat esir düşerler. Gazi Giray Han, Kahkaha kalesine gönderilirken Âdil Giray kendisini beğenen Şehriyar tarafından binbir oyun ile İran sarayında alıkonur. Yine oyunlarla Âdil Giray'a sahip olmak isteyen Şehriyar, etrafa Kırım'la ilgili siyasî bir plânın yapıldığı izlenimini vermek isterse de vatanperver olan Âdil Giray bu plânlara "...hem Halife-i İslama hem kardeşime hıyanet

edeyim de dünyada bulunan erazilin en alçağı ben mi olayım? Kırım Hanlığı değil saltanat-ı âlem için öyle bir denâeti irtikab edemem." (s. 125) sözleriyle karşılık verir.

Âdil Giray'ın asıl beğendiği ve âşık olduğu şahın kızkardeşi Perihan'dır. Şehriyar'ın plânlarına karşılık Âdil Giray sünnî olan Perihan ile birleşerek, onu destekleyen dayısı Şemhal'in temsil ettiği sünnî gücü de arkasına almak, İran'daki şif hakimiyetine son vermek ister.

Romanın diğer ana kahramanı olan Cezmi, bir sipahinin oğludur. İki yaşında annesini kaybeden Cezmi, babasının ihtimamıyla büyür. Derslerini, babası gibi sipahi olan amcasından okur. Bütün ilimler hakkında malûmat sahibi olurken sipahilik talimleri de yapar ve askerliği sever. Babasını ve amcasını da genç yaşta kaybeden Cezmi, kendisine olan güveni sayesinde kişiliğini ispatlar ve himaye görür. Kendi ısrarıyla savaşa girer, birçok kahramanlık gösterir, hayat kurtarır.

Osmanlı-İran savaşları sırasında yine kahramanlıkları dolayısıyla tanıdığı ve tabiatına hayran olduğu Âdil Giray tarafından İran sarayına çağılır. Birçok engelden sonra Âdil Giray'la görüşmek ve plân yapmak fırsatını elde eden Cezmi, kargaşa esnasında plânlarını bilen korucu tarafından yaralanır. Korucunun kimliği romanın sonunda müphem kalmıştır. Bir derviş kıyafetinde görünen bu kişi Cezmi'nin boğulmak üzereyken kurtardığı ve şif olan Pertev midir? Yoksa Cezmi'nin Âdil Giray'ın yardımına giderken Pertev'den başka yanma aldığı Sâfi isimli kişi midir? Aynı kişi romanın çözüm bölümünde Cezmi-Âdil Giray-Perihan üçlüsünün yaptıkları plânı vezir Mirza Süleyman'a ve Şehriyar'a haber vererek özellikle Şehriyar'dan bol altın koparmıştır. Romanda gerilimi sağlamak için yazarın böyle bir entrik unsura baş vurduğu düşünülebilir. Çünkü yazarlar, eserde okuyucunun ilgisinin sürekliliğini sağlamak için bu tür unsurları bulundurmaya zorundadırlar. Ancak Namık Kemal'in, eserinin sonunda bu müphemiyeti çözmesi gerekirdi. Bu, romanın bir kompozisyon hatası olarak görünmektedir. Diğer yandan "derviş" kılığıyla bu devirde rahatça dolaşabilme imtiyazı olmalıdır. Çünkü romanın sonunda Âdil Giray'la Perihan'ı, sevgilileri ayırmamak için aynı mezara gömen Cezmi ile Abbas'ın da derviş kıyafetiyle oradan ayrıldıkları öğrenilmektedir.

Cezmi de Âdil Giray gibi şâir yaratılışlıdır. Romanın başlarında yazar onun şâirliğini göstermek için bir kaside ile şâir Nev'i'ye intisab ettiğini anlatır. Romanın sonunda onun yine şâirliği ile karşılaşılır, kanyla iki sevgilinin mezarına manzum bir kitabe yazar.

Cezmi, romanda ferdî mâcerâsı üzerinde durulmayan bir kahramandır. Hatta romana ismi verilmiş olduğu halde asıl entrikanın cereyan ettiği İran sarayındaki hadiseler içerisinde de Cezmi'yi göremeyiz. Cezmi, romanın başından itibaren gerek Âdil Giray'la mukayeseleri gerekse kahramanlık, cesaret gibi özelliklerini belirginleştirecek hadiselerin içerisinde anlatılırken, okuyucu romanın gelişen bölümlerinde onun daha aktif bir kahraman olacağı zannıyla bekler. Fakat Cezmi, ancak eserin son sahnelerinde ortaya çıkar. Ondan beklenen hadiselerin akışını değiştirmesidir. Halbuki o daha kargaşanın başlarında yaralanarak yine hadiselerin dışında kalır. Romanın son sözlerini onun söylemesine rağmen okuyucuyu tatmin etmeyen bir noktada kalmıştır. Ahmet Hamdi Tan-pınar bir değerlendirmesinde Cezmi'yi esere adının verilmesini lüzumsuz kılacak kadar sili bularak, romanın yazılmamış olan ikinci cildinde bir romancı olarak Cezmi için muhtemel mâcerâları plânlar. (TANPİNAR, 1977:217).

Romanda son bölümün kompozisyonunu üstlenen aşk üçgeni, Şehriyar-Âdil Giray-Perihan arasındadır. Perihan'la Âdil Giray, üçgenin sevgi alışverişini temsil ederler. Perihan, İran şahı Mehmet Hudabende'nin kardeşidir. 18-19 yaşlarında güzel ve zeki bir kızdır. Yazar, Perihan'ı anlatırken şunları söylüyor:

"Perihan tabiatın fevvere-i bedâyiinden sıçramış da incimat etmiş bir amûd-ı nuranî vasfına lâayık olacak kadar güzel bir vücut olarak, cephesinde mehtâba karşı tutulmuş gümüş levhalar gibi saf bir pertev, çehresinde güneşe doğru açılmış güller gibi peMbe bir nur cevelân ederdi. Mahmur gözleri, perişan saçları sevda gibi, hayal-i âşkane gibi hazin idi." (s. 17-18)

Ancak Perihan, bu güzel vücudunun içinde ateşli bir fikri taşımaktadır. Bu fikir devlet idaresine tam anlamıyla hâkim olarak sünnî iktidarını sağlamaktır. Bu vak'alar esnasında devletin idaresinde tek başına söz sahibi olmayan Perihan, Şehriyar'ın yardımcısı durumundadır. Ancak halk tara-

findan ve askerlerin bir kısmı özellikle de dayısı Şemhal'in komuta ettiği Çerkesler tarafından sevilmektedir. Daha önce iki defa İran'ın iç politikasında önemli bir rol oynamış ve babası Tahmasb'ın ölümünden sonra ideolojilerini devam ettirecek, kendi isteklerini yerine getirecek bir şahın seçiminde tesirli olmuştur. Önceleri hâlim selim iken şah olunca tabiatı değişerek adeta câni ruhlu bir insan olan İsmail'in şah olmasını sağlamıştır. İsmail'in bir gün aniden ölümü üzerine Perihan sorumlu durumda kalır. Bunu reddeden Perihan, sonunda İsmail'in gözlerine mil çekerek kör ettiği ağabeyi Muhammed Hudâbende'nin şah olmasını temin eder.

Hem güzel hem de cesur olan Perihan'ın Âdil Giray'la giriştiği plân da cesareti gerektirmektedir. Ne yazık ki bütün özellikleriyle birbirlerine tezat teşkil ettikleri Şehriyar'ın intikam duygusuyla karşılaşır. Sevdiğiyle birlikte idealleri uğrunda ölür.

Şehriyar, kırkına yaklaştığı halde güzellik ve tazeliğini muhafaza etmektedir. Namık Kemal onu sürekli olarak Perihan'la mukayese ederek vermektedir. Tam anlamıyla birbirine zıt iki kutbu temsil eden iki kadından Perihan güzelliği, iyiliği, sevgiyi temsil ederken Şehriyar kini, intikamı temsil etmektedir. "Perihan'a nisbet güzelliği güle nisbet zakkum çiçeği; ahlâkı, rûhânîyâta nisbet süfliyât-ı maddiye, arzusu hayalât-ı âliye nisbet agraz-ı nefsânîye; eğlencesi, âmâl-i mâsumâneye nisbet müştehiyât-ı menfaat-perestâne kabilinden idi." (s. 18) Şehriyar'ı tanıtırken daima kötü sıfatlar kullanan yazar, onu yılan da benzetmektedir: "Yılan gibi zahirde zayıf ve fakat hakikatte kuvvetli bir bünyeye malik olmuş yılan gibi aciz kaldığı zaman yerlerde sürünür; yılan gibi veche-i maksuduna vusul için izini setrederek eğri büğrü yollara salık" (s. 18) olabilecek karaktere sahiptir. Âdil Giray'a sahip olabilmek için bir yığın plân hazırlayan Şehriyar, bütün bunları İran'ın yararına yapıyormuş gibi gösterir. Fakat şehveti için her türlü fenalığı ve rezaleti göze alabilecek bir kadındır. Yazar onun Âdil Giray'a tek başına sahip olabilmek için İran'daki bütün iktidarından vazgeçebileceğini de söyler.

Şehriyar, aslında Âdil Giray'la Perihan'ın birbirlerini sevdiklerini ve birlikte kaçarak sünî hakimiyetini sağlayacaklarını öğrenince vezir Mirza Süleyman'la işbirliği yapmak ister. Ancak Mirza Süleyman'ın plânı işler ve o da parçalanarak öldürülür.

Roman ve Destan n Şah slar Dünyas n n Mukayesesi

Görüldüğü gibi destanın ve romanın ortak bir şahıs kadrosu vardır. Bu kadroda Âdil Giray, Şehriyar ve Perihan her iki eserde de yer alırlar. Romanda Cezmi, destanda ise Karaçay isimli kahramanlar çoğu zaman aynı fonksiyonu yüklenmiş, karakterlerindeki birçok özellik bakımından da benzeşen kahramanlardır. Destanda bu kadroya Laz Tuwma ile Âdil Giray'ın annesi ilave edilebilir. Buna karşılık romanda, bu ana kadroya ek olarak özellikle gerçek tarihten alınmış birçok isim sayılabilir. Gerek İran ve gerekse Osmanlı tarihinin Türk-İran savaşlarının yaşandığı bu yıllardaki tarihî şahsiyetleri de romanına kahraman olarak yerleştiren Namık Kemal Osmanlı, Kırım ve İran'ın tarihinden de geniş bahisler açar. Roman bu cephesiyle düşünüldüğünde tarihten seçilmiş gerçek kişilerin yer aldığı bir eserdir. *Cezmi'* de yer alan geniş şahıs kadrosu ve onlarla birlikte gelen tarihî bilgi destanda yoktur. Romanın ayrıntı sanatı olması, vak'anın yanında başka unsurların da esere yerleşmesine yol açmıştır. Fakat destan, belki de zaman içerisinde uğramış olduğu insan hafızasının azizliğiyle alabildiğine sâde ve ayrıntı-sızdır, sadece vak'aya dayalıdır. Bu vak'anın ana kahramanı olarak görülen Âdil Sultan, romanın Âdil Giray'ı ile birleşirken onun ayrıntısını taşımaz.

Belirtilen karakteristik özellikleriyle Âdil Sultan, tam olarak bir destan kahramanı değildir. Yaşadığı hadiseler, onunla birlikte anılan mekanların ve insanların da müphem olmayışı, tarihin bir takım delillerle tespit edebildiği bir kişilik oluşu, Âdil Sultan'ı destanî bir kahraman olarak anlatılmaktan çıkarıp tarihî bir çehre haline getirmiştir. Buna bağlı olarak Âdil Sultan Destanı'nda karakterlerin ya da vak'anın çizilmesinde, destanlarda alışıl gelmiş olan hiçbir olağanüstülük yoktur. Fakat yine de halk muhayyilesi beslediği kaynaklar, alıştığı destanî tavır ve idealize etme anlayışı içerisinde tarihî bir çehreyi, kısmen destanî bir çehreye çevirir. Bu halk muhayyilesinin ideal kahraman arayışıyla ilgilidir. Mehmet Kaplan'a göre bunlar, Oğuz Kağan'dan itibaren toplumun içinde yaşadığı tarihî ve sosyal şartlarla birlikte yeni özellikler kazanarak veya bazı özelliklerini tasfiye ederek gelişen "archetypal imajlar"dır ve devamlılıkları söz konusudur. (KAPLAN, 1985:29)

Bir tarihî sima olarak Âdil Giray her iki eserde de ilimlere vukufu, cesareti ve asker yaratılışı ile yer alır. Romanda buna ilave olarak Âdil Giray'ın güzelliğinden ve şâirliğinden de övgüyle bahsedilmektedir. Bu vesileyle Cezmi'nin şâirliğiyle mukayese yapmak imkânı da doğar. Fakat romanda bu güzellik ve şâirliğin üzerinde ısrar edişin asıl sebebi siyasî bir tercihten ziyâde bir aşk çıkmazının sebep olduğu hâdiselere zemin hazırlamaktır. Âdil Giray güzeldir, çünkü Şehriyar ve Perihan bir görüşte ona âşık olurlar ve bütün tac ve tahtlarını ayaklarına sererler. Yazar bu fizikî özelliğe vak'asının bir tarafını dayar. Diğer yandan vak'anın bir tarafı da Âdil Giray'ın şâirliğine dayandırılmıştır. Romantik kişiliği sayesinde Perihan'la duygulu bir aşkı yaşayacak olan Âdil Giray sevdiği kadına olan aşkı da ilk olarak bir şiirle anlatır. Şehriyar'la ve Perihan'la konuşmalar, bu konuşmaların Âdil Giray'ın iç dünyasındaki yankıları, şüpheler ve kararlar hep roman dünyasının ve romancı muhayyilesinin Âdil Giray'a kazandırdıklarıdır. Özellikle romanın son bölümünde bütün entrikayı üzerinde taşıyan aşk mâcerâsı destanda bir cümleyle yer alırken Âdil Giray'ın güzelliği, şâirliği ve romantik kişiliğini de gereksiz hale getirir. Halbuki romanın böyle bir ayrıntıya ihtiyacı vardır. Tarihî roman yazarı, okuyucusunun romantizm ve mâcerâ arzusunu da sayfaları arasında tatmin etmek zorundadır.

Âdil Giray'ın romanda yüklendiği ancak destanda üzerinde durulmayan bir özelliği de İslâma ve Osmanlıya bağlılığıdır. Osmanlı'nın gerçekleştirmeye çalıştığı "ittihad-ı İslâm ülküsü" Âdil'in de amacı olmuştur. Âdil, Cezmi ile yaptığı bir konuşmada şu cümleleri sarfeder: "Sultan Selim'in ve Sokullu'nun biri karaları zabt ederek biri deryaları birleştirerek hâsıl etmek istedikleri ittihad-ı İslâm maksadını şifler elinde esir iken sünnî bir kızın yardımıyla vücuda getirebilsem (gerçekten söylüyorum) şâirâne bir hayâl değil midir?" (s.210) Bu cümleler aslında Namık Kemal'in de düşüncelerini anlatmaktadır.

Cezmi 'nin yayınlandığı yıllarda Osmanlı Devletinin içerisinde bulunduğu durum ve bu durumdan kurtulabilmek için ortaya çıkarılan ideolojilerden biri de ittihad-ı İslâmdır. Namık Kemal bu yıllarda ittihad-ı İslâmın savunmasını yapmaktadır. *Cezmi* 'de Âdil Giray, Cezmi hatta Perihan'ın yüklendiği fonksiyon, eserin hitab ettiği devir için önemlidir. Burada tek itiraz edilecek nokta, Âdil

Giray'ın Osmanlıyı ilgilendiren bir siyasî konuda İranlı, üstelik de hanedandan bir kadınla işbirliği yapmasıdır. Yazar okuyucusunun bu konudaki şüphelerini gidermek için önce Âdil Girayla Perihan'ı sonra da Âdil Giray'la Cezmi'yi uzun uzun tartıştır. Âdil Giray ve Perihan tartışmasında, Perihan'ın kişiliği, geçmişi ve İran devletiyle ilgili birçok ip ucuna rastlarız: "...hanedanın bekasından emin değilim. Hatta ne yalan söyleyeyim, bekasını da istemem" (s. 170) diyen Perihan; Şehriyar, Hamza Mirza ve Şah Hudâbende hakkında da konuştuğundan sonra daha ileriye giderek şunları söyler: "...bir kimseye bir kötülük etmedim. Herkesin bir dereceye kadar teveccühüne nâilim. Dayım Şemhal'in taraftarları daima emrime muntazır duruyor. Mahrem birçok adamlarım var. Fakat hem mahrem hem kâr-güzar kimseye mâlik değilim. Eğer öyle bir vasıtam olsa şimdi bu devleti takallübe muktedirim. Safevî evlâdının umûmunu tutar canlarına kasd olunmamak şartıyla ya İstanbul'a ya Kırım'a göndeririz. Sizin şahlığınızı da ilan ederiz. Hem Hânedân-ı Osmanî ile aradaki ihtilaf kalkar, hem halk bunların şerrinden emin olur." (s. 170-171)

Perihan'ın bu sözleri Osmanlı'nın ittihad-ı İslâmı sağlayacak tek hanedan olduğuna olan inancı dile getirir. Bunun tarihî bir gerekçesi de vardır. Âdil Giray'ın "...aradaki mezhep ihtilafına ne yapalım." (s. 171) demesi üzerine kızın sözleri ittihad-ı İslâmı özleyen bir yazarın düşüncelerini dile getirmesi bakımından mânâlıdır: "İran'a şimdiye kadar hükmeden şahlarda sünnî yok muydu?...Bu saltanata asırlarca hanedanınızın âzâsı mâlik olmuşlardı. İçlerinde hangisi şîi idi? Hangisine İranlılar itaat etmedi? Emin olunuz ki saltanatı bir sülâleye münhasır olmak saadeti yalnız Osmanlılara mahsustur. İran üzerinde Safevîlerin hakk-ı hükümeti ne kadar ise sizin de o kadardır. Belki sizin hakkınız bizden ziyadedir. Çünkü saltanatınız hem daha kadim hem daha meddirdir." (s. 171-172)

Perihan'ın bu sözleri Âdil Giray'ı iknâ etmiştir. Cezmi'nin şüpheleri ise Âdil Giray'ın söylediği Namık Kemal'in yüksek hitabet cümleleriyle ortadan kaldırılacaktır: "...bir mâsûme bana mezhebim namına ittihad-ı İslâma bir hizmet teklifinde bulunursa teşebbüsün muhâtarası ümidine velev ki bin kat gâlip olsun tereddüt göstermekliğimin ihtimali var mıdır? Muharebe meydanlarında her dakika gözümün önünde dolaşırken kirpiklerimi kırpacak

kadar bir heyecan verememiş olan ölümden mi kaçacağım da yirmi yaşında bir kızın şifilerin elinde kalmış iken benden ziyâde kendi mezhebinin ilâ-yı şânını düşünen bir meleğin yanında rezil mi olacağım." (s.211)

Bu ifadeler, romanın bu uğurda verilen mücadeleleriyle birleşince Namık Kemal'in *Cezmi* 'yi yazmaktaki maksadı daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Hatta romana bu noktadan bakıldığında *Peçevî Tarihi* 'ne göre sadece şehvet duygusunun esiri olarak gösterilen Perihan'ın İslâmdan, sünnî akideden, güzellikten, iyilikten yana olan bütün tavırları Şehriyar gibi tam tezadını temsil eden bir karakterle daha da belirginleştirilmektedir. Halbuki destanda bu karakterlerin hiç bir özelliği üzerinde durulmadığı gibi ideolojileri de tespit edilmez. Destanın tür olarak sadece harekete dayanan bir mâcerâya ihtiyaç duyması bu unsurların değerlendirilmemesine sebep olmuştur. Halbuki tarihî roman yazarı bulduğu bütün ipuçlarını kullanmak, boşlukları hayal gücüyle ve Namık Kemal'de çok belirgin bir şekilde olduğu gibi mesajlarıyla doldurmak zorundadır. Buna rağmen Namık Kemal'in tiplerini yaratmada çok başarılı olduğunu söylemek zordur. Roman sanatının, birçok ayrıntı, mukayese ve işlemeyi beraberinde getiriyor olmasına rağmen, Namık Kemal'in şahıslarının, onun istediklerini söylemek için seçtikleri çok bellidir. Roman boyunca yükledikleri yazarın sözcüsü olmak ve onun fikirlerini Âdil Giray ve Perihan gibi savunarak, Şehriyar gibi de karşıtı olarak taşımak dışında yaşamazlar. Kalemını ferdî meselelerden çok cemiyetle ilgili meselelerin hizmetinde görmek isterken Âdil Giray'la Perihan'ın sevişmelerine bile razı olmaz. Namık Kemal'e göre onların böyle ferdî heyecanlarını yaşamaya hakları yoktur. Bunun aksini yaşayan Şehriyar, kendinin ve diğerlerinin kötü sonlarını hazırlamıştır. Önder Göçgün *Cezmi* 'yle ilgili bir değerlendirmesinde bu fikri doğrulayan şu tespitleri yapmaktadır: "Kişiler, eser boyunca karakterleri değişiklik göstermeyen "flat-düz" tiplerdir. Sadece yazarın direktifleri doğrultusunda hareket eden kimseler gibi görünürler. Üzerinde, dikkat ve itina ile durulan Cezmi; sistemli bir terbiyenin seçkin siması, şeklinde sunulur. *İntibah* 'taki Mehpeyker ile Dilaşub zıtlığı, burada Şehriyar ile Perihan arasındaki mücadelelerle devam eder gibidir." (GÖÇGÜN, 1987:59)

Cezmi'nin destandaki karşılığı Karaçay'dır. Âdil Giray'ın yanında sadakatiyle yer alan tip aynen Cezmi gibi güven duygusunu uyandırmıştır. Karaçay da Cezmi gibi sadece Âdil Giray'a lâzım olduğu zaman ortaya çıkar, sonra yine kaybolur. Üstelik her ikisinin de derviş kıyafetiyle kaybolmaları oldukça önemli bir benzerliktir. Destanda Karaçay'ın falcı olarak yaşamaya devam ettiğini bildiren cümleyle sonsuzluğa açılan hikâyesine karşılık romanda da Cezmi'nin hikâyesi, Dede Korkut gibi yeni bir kahramanlık sahnesinde ihtiyaç duyulduğu takdirde tekrar ortaya çıkmak üzere sonsuzluğa açılır. Belki roman devam edebilseydi, asıl Cezmi'nin romanı yazılacaktı. Namık Kemal Karaçay'ın düz tipliğine karşın romandaki karşılığı Cezmi'yi yuvarlaklaştırmak için ona ferdî mâcerâlar da ekler. Meselâ, kızın babasının isteği üzerine Ayşe ile nişanlanmıştı. Şâirdir, özellikle Perihan'la Âdil Giray'ın cesetlerini seyrederken son derece romantiktir.

Sonuç

Kırım'ın "Âdil Sultan" destanı ile Namık Kemal'in *Cezmi* romanı arasında büyük bir yakınlık olduğu görülmektedir. Namık Kemal'in eser boyunca kullandığı tarihî kaynaklara ve Âdil Sultan destanına bakıldığında mâcerânın romanın bittiği noktada sona erdiği görülmektedir. Bu yüzden, *Cezmi'nin* yarım kalmış bir roman olduğu söylenmesine rağmen en azından Âdil Giray noktasından değerlendirildiğinde eserin kompozisyonunun tamamlanmış olduğu düşünülebilir.

Cezmi 'de yaşanmış hadiselerin halk arasındaki değerlendirmesi olan destanla ve tarih bilimini temsil eden eserlerle bir paralellik söz konusudur. Fakat yazar bu eseriyle, başka kaynaklarca da anlatılan vak'a ve insanlarla devrine, o günler için kurtarıcı bir ideoloji olarak görülen "İslâm birliği rüyasını bir romanla da tespit etmek" (ÖZÖN, 1941:204) ve mesaj vermek istemiştir. Yani yazar tarihi, tezini vermek için bir zemin olarak kullanmıştır. Bunun için de tarihi ve şahsiyetlerini yeni bir işlemeye tâbi tutmuş, yönlendirmiş, direktifleri doğrultusunda davranmalarını, onun istediklerini söylemelerini istemiştir. Bu maksatla *Osmanlı Tarihi* isimli çalışmasında da olduğu gibi kendisine özgü değerlendirmeler yapmıştır.

Adil Sultan

"Masal anlat" diye koymazsınız
 Anlattığıma doymazsınız;
 Anlatsam fikrim uyanır,
 Masalım pek uzanır.
 Uzun lafı kısaltıp,
 Kendi fikrime döneyim!
 Adil Sultan masalını
 Ben size anlatayım!
 Bir zamanda var imiş
 Adil adlı genç sultan.
 On bir yaşına gelince,
 Fil dişinden ok yontmuş;
 On iki yaşına gelince,
 At üstüne o konmuş,
 On üç yaşına gelince,
 Uçan kuş gibi çırpınmış;
 On dört yaşına gelince,
 Bay, töreler, hanların,
 Sözüünü bölüp konuşmuş.
 On beş yaşına gelince,
 Belini boğup bağlamış.
 Yular değmemiş hergeleden
 Bir ak-kır at seçmiş.
 On altı yaşına gelince
 Ak baldırı dürülmüş,
 Küçük ağız bürülmüş,
 Batır olup görülmüş.
 On yedi yaşına gelince
 Yetmiş asker eğdirmiş;
 On sekiz yaşına gelince,
 Seben sevmen eğdirmiş.
 On dokuz yaşına gelince,
 Taşıp duran Kırım'ı,
 Bir kişi gibi dinletmiş.
 Yirmi yaşına gelince,
 İpek entari giyimli
 Yüzleri ay gibi sevimli
 Kolları altın bilezikli
 İki nazlı kız gelmiş.
 İki nazlı kızla beraber
 Kaska koşar atla beraber
 Altın suyu ile yazılmış Genişliği
 bir arşın,
 Uzunluğu iki arşın,
 İstanbul denen şehirden
 Sert yazılı kâğıt gelmiş.
 Bunu görüp Adil Süütan
 Haber salar Kırım 'a:
 -Gelsin benim karşıma
 Efendisi, mollası,
 Medresede talebesi
 Kadısıyla müftüsü,

Camideki sofisi,
 Hepsi koyun gibi toplaşmışlar,
 Gelen kâğıda bakmışlar;
 Okuyamayıp içindekini
 "Ne diyelim?!" diye durmuşlar.
 "A kim kaldı, kim kaldı?
 " Diye, soruşup, otururken,
 Aşılmaz dağın karşısında,
 Balıklı suyun başında,
 Bıyığını burup büyüten,
 Saçlarını kazıtıp kestiren,
 Sarığını başına koyan,
 Ömrünü zevkle geçiren;
 Pabuçlarının ökçesini,
 Yürüyüverip tozduran,
 Abdulgazi Çelebi
 "Awıraman!" diye, o kalmış.
 Arkasından at koşturup,
 Omzuna kürk örttüürüp,
 Eyer üstündeki kuş mindere
 Oturtup, alıp gelmişler;
 Gelir gelmez, gelen kâğıdı
 Okutmaya vermişler.
 Kâğıdı alıp göz atmış,
 Göz attuktan sonra, o demiş:

-Ay, sultanım diyemem
 Diyemeden de dönemem.
 Kâğıt dediğin ferman imiş
 Pek sert sözlü ferman imiş.
 Söyler idim, dilim varmaz
 Söylemezdim, gönülün dinmez.
 İşte ne yazılmışsa, deyip,
 Alıp kâğıdı okumuş.
 "Balyemez gibi toplar al! der
 Dobruca 'dan atlar al! der
 Edirne'den yaylar al! der
 Babadağ'dan oklar al! der
 Kırım 'dan çok çok kul al! der
 Bozkırından mal al! der
 Orak oğlu Karaçay'ı
 Askerine baş sal! der
 Askerini karadan gönder! der
 Erzakını denizden gönder! der
 Kızılbaş denen düşmanı
 Kılıçtan geçirip nam al! der.
 Bu haberi işitince,
 Adilciğim genç sultan,
 Kabarmış da kızarmış,
 Kızardıkça bozarmış
 Taşıp duran Kırım 'ı
 Birkaç günün içinde
 Genç başıyla savaşa
 Hazır edip başarmış.

Askerini karadan yollamış,
 Erzakını denizden yollamış.
 Orak oğlu Karaçay'ı
 Askerine baş yapmış.
 O gidişle çıkıp gitmiş
 Altı günün içinde
 Kızılbaş denen düşmanın
 Sınırına varıp yetmiş.
 Altı bölük askerini
 Su boyuna durdurup,
 Binbaşlarını toplatıp,
 Şöyle emir vermiş, der:
 -Şirin soylu Devlet beyim,
 Bugün şimdi sen gidip
 Düşman askeri getir!" demiş.
 Devlet beyi sustuktan sonra:
 "Sıcvat'ın Mambet beyi
 Bugün şimdi sen gidip,
 Düşman askeri getir?" demiş.
 Mambet bey de sustuktan sonra
 "Uzun Haydar Köbek oğlu
 Bugün şimdi sen gidip.
 Düşman askeri getir!" demiş.
 Köbek oğlu da sustuktan sonra,
 Kara Koca'nın Hasan'a
 "Bugün şimdi sen gidip,
 Düşman askeri getir!" demiş.
 Hasan da sustuktan sonra
 "Salgır elinin Kıblay beyi
 Bugün şimdi sen gidip,
 Düşman askeri getir!" demiş.
 Kıblay bey de sustuktan sonra,
 "Mısfıtaf denen pehlivanım,
 Bugün şimdi sen gidip,
 Düşman askeri getir!" demiş.
 Mısfıtaf da sustuktan sonra,
 Altı beyin altısı da
 Karaçay'ı kıskanmışlar:
 "Bizden büyük adamın var,
 O getirsin!" demişler.

O vakit Adil kahırlanıp
 Karaçay'a bakıp: -
 Karaçay'ım, Karaçay
 Sen gitmesen, hiç olmaz,
 Düüm düz Kırım içinde,
 Bağlanmış halk gibi Nogay'dan,
 Orak oğlu Karaçay,
 Er delinin balası ay,
 Yağmur önünden esen yel gibi
 Şiş kapaklı, yumuk gözlü
 Öyleyse, şimdi sen gidip,
 Düşman askeri getir! demiş.

Bunu işiten Karaçay:
 -Baş üstüne, Sultanım!
 Söylediğini yaparım,
 Kuş gibi uçar giderim
 Muradıma ererim! deyip,
 Eyer bağını pek çekip,
 Kolanını kısaltıp,
 Uçkur ağını kaldırıp,
 Atına sıçrayıp binmiş, der
 Kızılbaş'a gitmiş, der
 Askerinin yolunu kesip,
 Bir asker alıp gelmiş, der.
 Askeri görüp Adil Sultan
 Ondan şöyle sormuş, der: -
 Burda toplanan çok askerim
 Yenecek mi Acem'i? der.
 O vakit Acem demiş, der:
 -Adil Sultan, efendim!
 Balyemez gibi topun yok,
 Dobruca'dan atın yok,
 Edirne 'den yayın yok,
 Babadağ'dan okun yok,
 Bir avuç asker ile
 Acem 'i horlar işin yok!
 Bunu işiten Adil Sultan
 Sabrını çok taşırması;
 Kılıcını kınından çıkarıp
 Acem'in başını uçurmuş.
 Sonra "Tevbe!" diye, dönüp,
 Karaçay'dan sormuş:
 -Sen ne dersin, Karaçay'ım
 Yener miyiz Kızılbaş'ı?
 Nam kazanıp döndükten sonra
 İçer miyiz aldamaşı? der.
 Karaçay Adil'e bakmış, der
 Bakıp ona demiş, der:
 -Adilciğim, genç Sultanım,
 Hepimize baş Sultanım!
 Kızılbaş'ın gözü yaman,
 Toprağının yüzü yaman
 Bastığı yer çakıl taş
 Çakıl taş gibi Kızılbaş.
 Kışlasında kırk bin asker,
 Hiç sayılır gibi görmedim;
 Sarayında yüz bin asker,
 Hiç sayılır gibi görmedim.
 Başlarına giydikleri
 Parlayıp duran kurşun kalpak;
 Bellerinde kılıç kalkan
 Bindikleri hep cins at.
 Kızılbaş denen memleketin
 Baş kalesi dolu servet;
 Toprağının etrafını
 Dolanması altı aylık.

*Kalesinin kapısından
Yılan sürünüp geçemez;
Sarayının tepesine
Kuşlar uçup yetemez.
Kızılbaş'ın kumlu çölü
Girip yürünür diyar değil;
Kılıç vurup, kan döküp,
Nam kazanmak kâr değil.
Karanlık çöken dağları
Kişi batar yer değil;
Çakal taş gibi yolları
At oynatır yer değil.
Söylediğimi ayıp görmezsen
Gel çekelim töreye
Döneni kayıp görmezsen
Gel dönelim Kırım 'a' der.*

*Orda Adil kızmış, der
Kızıp şöyle demiş, der:
-Korkarsan, burda kalırsın,
Kalırsın da konarsın;
Korkmazsan benimle bir olup,
Bana yoldaş olursun!
Korkaklar eve döner,
Batırlar savaşta seçilir!
Öğle demez, tan demez,
Düşman boğazına bağlanır!
Savaşta döktüğü kan teri
Kızıl altına döner!
Düşmanı yerip dönse eğer,
Halk tarafından ikramlanır der.*

*Bunu deyip, Adil Sultan
Kır atına atlanır;
Karaçay dizip askeri
Katna varıp katılır.
Bu gidişle giderler,
Pek çok dağ taş geçerler
Arpaçay'ı arkada bırakıp,
Tebriz'i geçip giderler.
Gece gündüz uyumadan,
Karaçay gider durmadan.
Yedinci günün tanında,
Kızılbaş uyuyup yatınca,
Varıp basar Karaçay;
Bir dönüp gelince,
At turnağına kadar kan eder;
İki dönüp gelince
At dizine kadar kan eder;
Üç dönüp gelince,
At göbeğine kadar kan edip,
Kızılbaş'ın askerini
Doğrayıp bırakır Karaçay.
Kızılbaş'ın iki ordusunu*

*Kırıp bırakır Karaçay.
Kaçıp giden bir ordusuna
Yetişemez Karaçay.
Tam döneyim deyince,
Karşısında bir dilber
Gülüp durur, yıldız gibi.
Kara kaşı kaytan gibi,
Dudakları kiraz gibi
İki yüzü iki gül
İki gözü iki nur,
Kızı görüp Karaçay,
Şaşır kalıp, hiç durmaz,
Koyun kürküne sarıp alıp,
Atının üstüne çekip salıp,
-Ganimettir, Sultanım, diye
Adil'in önüne bırakır.*

Karaçay'ın Adil Sultan'a getirdiği kızın adı Laz Tuwma imiş. Bu kız çok güzel olduğu için, onu kaçıp giden Kızılbaş ordusu, Adil Sultan'a yem olur diye, mahsus bırakıp gitmişlermiş. Hakikatte de, Adil Sultan bu kıza ölesiye âşık olur. Adil Sultan askerleri ile geri döner. Dönüp sınır boyundaki Kura ırmağına varırlar. Tam suyu geçmeye hazırlanırken Laz Tuwma denilen kız cilvelenip, Adil Sultan'a gülümseyip, kaşını gözünü oynatır ve:

- Sultanım! Sen askerlerin hepsini suyun karşı tarafına çıkarıp, bir gece suyun bu yanında sadece ikimiz kalsak daha iyi olmaz mı? der.

Bunu işiten Adil Sultan Karaçay'a askerlerini alıp Kura ırmağının karşı tarafına geçmesini emreder ve kendisinin de bu gece Laz Tuwma adlı kız ile ırmağın bu tarafında kalacağını söyler. Karaçay onun bu niyetine karşı gelse de Adil Sultan onu dinlemez. Karaçay askerlerini ırmağın karşı tarafına geçirir. Adil Sultan da Laz Tuwma ile beraber ırmağın bu tarafında kurulan çadırda kalırlar. Gece yarı olup aşmağa başlar. Karaçay kulağı üstüne yattığı yerde, uzaktan, ırmağın Adil Sultan'ın kaldığı tarafında bir takım at ayaklarının tapırtılarını işitir. Yattığı yerden fırlayıp kalkar ve atına binip, Kura ırmağını yüzüp geçer. Adil Sultan'ın çadırının önüne varıp:

- Aman, Sultanım, kalk düşman geliyor! Diye atının üstünden inmeden bağıırır.

Karaçay, bağırdığında, Adil Sultan derin uykuya dalmıştır. Laz Tuwma uyanık olmasına rağmen Adil Sultan'ı uyandırmadan, kendi karanlıkta Karaçay'a sesini kalınlaştırıp:

- Hemen çıktım, Karaçay! Der

Karaçay kızı Adil Sultan belleyip:

- Tez, sultanım, atının kuyruğundan tutun!

Düşmanlar yetişiyorlar! der.

Laz Tuwma Karaçay'ın atının kuyruğundan tutunur. At koşup Kura ırmağına girer ve kaçıp onun karşı tarafına çıkarlar. Karaçay atından inip:

- Aman, Sultanım! Bin atıma! der.

Laz Tuwma karanlıkta ata biner ve gerisi gerisine Kura suyuna girip, kaçmaya başlar. Bunu görüp, Karaçay onun gene kız olduğunun farkına varmaz:

- Sultanım! O tarafa değil, bu tarafa! diye bağırır. O vakit Laz Tuwma:

- Ben Sultan değilim, ben Laz Tuwma'yım. Adil Sultan'ın çadırda uyuyup yatıyor! der ve ka... ka... ka... ile güllüp, Kura suyunu geçip, geri kaçıp gider.

Karaçay çok pişman olup koşarak başka bir ata atlanıp kızı ardından kovalayıp, Kuru suyuna geçip çıkınca, ne görsün! Kızılbaş askerleri gelip, Adil Sultan'ın çadırını sarıp almışlar. Adil Sultan'ı da tutup, yedi kat zincir ile bağlayıp, bir top arabasına takıp alıp gitmekte. Laz Tuwma da Karaçay'ın atının üstüne oturup, Kızılbaş askerlerinin önünde gidiyor. Bunu görüp, Karaçay gerisi gerisine dönüp, uyuyup yatan ordularını alıp, Adil Sultan'ı kurtarmak için Kızılbaş askerlerinin ardından gider. Kızarıp, tan atıp aydınlanmaya başladığında, Kızılbaş'ın kaçıp giden ordusu ile karşı karşıya gelir. Bir taraftan Karaçay'ın gelmekte olan ordusu, ikinci taraftan ardı kesilmeyen, su gibi akıp gelen Kızılbaş orduları arasında iki ordu kucak kucağa, bıçak bıçağa gelip, kanlı savaş başlar. Karaçay Kızılbaş ordusunun en koyu olan yerine girip cenk eder. Pek çok Kızılbaş askerini kırıp bırakır. Kızarıp doğmakta olan güneşin ışıkları at dizine kadar yükselip akan kızıl kanın üstüne düşüp, onu daha çok allandırır, kokusu ile beraber havaya uçup gök yüzünü al kan renkleri ile boyar. Bu kanlı savaşta, Karaçay kendi canına acımadan savaşır, sekiz yerinden yaralanır. Uzaktan bakıp durup, bunu gören Adil Sultan Karaçay'a şöyle bağırır:

- Aman, Karaçay'ım! Benim için kendine yazık etme! Bu kanlı savaşta Kırım'ın şanlı askerini kırdırma! Kabahat bende. Al askerini de geri dön, benim esir halimi de varıp anama söyle! der.

Bundan sonra, Karaçay, ordusunu alıp Kırım'a döner. Çok yaralı olup, yolda yavaş gittiği için, Karaçay bir atlı ile Adil Sultan'ın anasına mektup gönderip, oğlunun Kızılbaşlar'a esir düştüğünü anlatıp haber verir. Arası bir ay geçmeden, Karaçay'ın kendi de ordusu ile Bahçesaray'a dönüp gelir, olup bitenleri Adil'in anasına anlatır. Ana yüreği değil mi? Oğlunun esir düştüğüne yamp, geceleri gözlerine uyku girmez. Laz Tuwma denen kıza beddua edip, günden güne sararıp solmağa başlar. Onun bu hale geldiğini gören Karaçay dayanamaz, bir gün yanına varıp, şöyle der:

*Kura'yı kurt gibi atlayım,
Başıma sarık sarayım,
Kızılbaş'ın sarayına
Derviş olup varayım.
A dilciğin genç Sultanın
Hatırını varıp sorayım!
Ete biten kurşun turnağımı
Boyalı gözülü Laz Tuwma'nın
Ay gibi yüzüne çalayım.
Çelik makası ele alıp
Kara saçını hep kesip,
Boynuna sarıp boğayım!
Kıl gibi uçlu şişimle
Yüreğinin başını deşeyim.
Akıp duran al kanunu
Akan su gibi içeyim.
Sonra, Adil'e varayım..
Bir çaresini bulayım.
Nöbetçilerini öldürüp,
Kırım'a alıp döneyim!
Eğer çare bulmasam,
Adil'i alıp dönmesem
Taş ölü gibi yüreğimi,
Taşa sokup öleyim!*

deyip, atına atlayıp, Kızılbaş memleketine derviş olup çıkıp gider. Türü hile yolları bulup, Laz Tuwma'yi dediği gibi edip, kendi saçları ile boğup, öldürüp bırakır. Adil Sultan'ı Kızılbaşlar'ın zindana kapadığını işitir. Adil Sultan pek güzel genç bir yiğit olduğu için, ona iki gözü kör olan Acem şahının Perihan adlı kız kardeşi ile Şehriyar adlı karısı, ikisi birden âşık olurlar. İkisi de geceleri sıra ile birbirlerinden saklı zindana gidip, Adil Sultan'a kendilerini sevdirmek için yemekler getirip, ne olacağını bilmeden talk (?) olup yaşarlar. Adil Sultan, genç ve güzel olduğu için Perihan'ı sever. Bunu duyan Şehriyar ne edip edip, Perihan'ı saraydan uzaklaştırıp, kendi Adil Sultan ile kalmak

ister. Perihan da kendisinin yakasını kurtarmak için, derviş kılığına girip yaşayan Karaçay ile bir olup, bir gece Adil Sultan'ı zindandan çıkarıp, üçü birlikte Kırım'a kaçıp gitmeğe niyetlenirler. Bunu duyan şahın karısı, Şehriyar vezirine:

-Zindanın kapısına benim nöbetçilerimi koyup, Perihan gelince onu öldürt! der.

Bunu işiten vezir, sarayda olup biten her şeyi saha varıp anlatır. Şah da vezirine:

- Zindandaki Adil Sultan'ın yanına kimseyi sokma ve kimseyi de dışarı çıkartma! diye emir verir.

Bunu işiten karısı koşup Adil Sultan'a gider ve:

- "Sakın Perihan ile kaçayım!" diye düşünme, şah, zindandan kim çıkarsa başını kesiniz! diye emir verdi, der.

Şehriyar, bunu söyleyip hızla zindandan çıkarken, vezirin askerleri emir gereğince kılıçları ile Şehriyar'ı param parça edip doğrayıp bırakırlar. Tam o anda Perihan ile Karaçay, Adil Sultan'ı zindandan çıkarmaya gelmişlerdir. Perihan da Karaçay gibi olup, bir delikanlı gibi vezirin nöbetçi askerleri ile savaşıp, onları kırıp bırakır. Adil Sultan'ı zindandan çıkarıp sarayın kapısı tarafına koşup hazır duran eyerli atlara giderken, onları vezir görür. O saraydaki bütün nöbetçi askerlerine:

- Tutun onları! diye bağırır.

Sarayın her tarafından su gibi akıp gelen nöbetçi askerler, Adil Sultan, Perihan ve karaçay'ı sararlar. Bunlar kendilerine atlara doğru yol açmak için, gelen nöbetçi askerlerle batırlar gibi savaşıırken, Perihan yüreğinden yaralanıp canını teslim eder; Adil Sultan da her yeri yaralı, kan içinde kalınca, onu tutup, ayaklarını, ellerini keserler, gözlerini de mil ile çıkarıp, vücudunu parça parça kesip atarlar. Aralarından çok yaralı olmasına rağmen Karaçay kaçıp kurtulur. Kendi yaralarını bezlerle sarıp, gene derviş kıyafetine girip, Adil Sultan ile Perihan'ın cenazelerini bir mezara getirip gömer. Sonra, Kırım'a dönüp gelir. O kendisinin Karaçay olduğunu kimseye söylemez, derviş kılığına girip, tabirci (rüya tabircisi) olup yaşar.

Adil Sultan ölünce, onun anası gece bir düş görür. Gördüğü düşü kimden sorsa da, kimse yorumlayamaz. Ağzından ağza, kulaktan kulağa Ka-

raçay'ın tabirci olup yaşadığı Adil Sultan'ın anasının kulağına da gelip çalınır. Kendi adamlarını gönderip:

- Kasabamıza gelen şu ihtiyar tabirciyi bana alıp gelin! diye emir verir.

Bunun üzerine, saray adamları gidip, ihtiyar tabirciyi, derviş kıyafetiyle yaşayan Karaçay'ı alıp saraya gelirler. Karaçay hiç kendisini tanıtmaz. Sarayda güzelce ağırladıktan sonra, Adil Sultan'ın anası ona bakıp şöyle der:

*Ay tabirci, tabirci
Yorup sen bir bakıver.
Ben bir gece düş gördüm,
Pek bir kötü iş gördüm.
Kötü olsa, tabirci,
Düşmanlara yoruver
İyi olsa, tabirci,
Adil'ime yoruver!
Omuzumu örten sarı saç,
Dağılmış gibi göründü.
Ağzımdaki kızıl dilim
Çekilmiş gibi göründü.
Altı at çeken faytonum
Parlamış gibi göründü.
Yele benzer yedek arabam,
Yel dibinde göründü.
Buluta yetişen boz sicim
Sabitleşmiş gibi göründü.
Adil'im in bindiği ak-kır at
Yabancı altında göründü.
Er muradı iki ayağı
Çekilmiş gibi göründü.
Er muradı iki kolu
Bükülmüş gibi göründü.
Er çırağı iki gözü
Yumulmuş gibi göründü.
Kısırdan doğan tayın,
Kuyruğu güdük göründü.
Tok kasraklar yüzüllüp,
Ağır kazanlar asıldı.
Kar gibi beyaz bezlerden
Kolsuz gömlekle biçildi.
Sarayımın etrafını
Kara hendekler kapladı.
İçi su ile dolduktan sonra,
Kaz ördekler yıkandı.*

Tabirci Adil Sultan'ın anasına acıyıp, onu incitmemek için, düşünü tersine yorup, şöyle der:

*Omuzunu örten sarı saç
Dağılmış gibi görünse,
Tarayıp yatmış olmaz mı ?*

Ağzındaki kızıl dil
 Çekilmiş gibi görünse,
 Susup durmuş olmaz mı?
 Altı at çeken faytonun
 Parlamış gibi görünse,
 Toplayıp salmış olmaz mı?
 Yele benzer yedek arabın
 Yel dibinde görünse,
 Yeller esmez olmaz mı?
 Buluta yetişen boz sicim
 Sabitleşmiş gibi görünse,
 Havası yağar olmaz mı?
 Er muradı iki ayak
 Çekilmiş gibi görünse,
 Çekilip yatmış olmaz mı?
 Er hüneri iki kolu
 Bükülmüş gibi görünse
 Bükülüp yatmış olmaz mı?
 Er çırağı iki gözü
 Yumulmuş gibi görünse,
 Uyuyup yatmış olmaz mı?
 Kısraftan doğan tayın
 Kuyruğu güdük görünse,
 Yağmur yağış çok yağış,
 Kuyruğunu düğümlemiş olmaz mı?
 Tok kısraklar yüzülse,
 Kızılbaş'ın askerleri
 Yüzülüp yatmış olmaz mı?
 Ağır kazanlar asılsa,
 Kızılbaş askerlerinin başları
 Asılıp durmuş olmaz mı?
 Kar gibi beyaz bezlerden
 Kolsuz gömlekler biçilse,
 Onlara kefen olmaz mı?
 Adilin senin pek yiğit
 Kızılbaş'ın askerini
 Kırıp salmış olmaz mı?
 O galibiyete sevinip,
 Bekleyip duran anası
 Şenlik ediyor olmaz mı?
 Sarayının etrafını
 Kara hendek kaplasa,
 Kızılbaş'ı yenip dönüp
 Kale kurar olmaz mı?
 İçi suyla dolması
 Çeşme, havuz olmaz mı?
 Kaz papiyer yüzüverse,
 Akranları, denkleme
 Kazpapiy gibi bağırışıp
 Toylar ediyor olmaz mı?

Adil Sultan'ın anası tabirci gittikten sonra, o "benim hatırımı kırmamak için ters yordu galiba!" diye şüphelenip, şöyle der:

Adilim'in bindiği kır atı
 Yabancı altında görünmesi
 Ak kır atı Kızılbaşlar
 Çekip alıp gitmişler.
 Er muradı iki ayağın
 Çekilmiş gibi görünmesi
 Dizlerinden, Adilciğimin
 İki ayağını kesmişler.
 Er hüneri iki kolun
 Bükülmüş gibi görünmesi
 Adilciğimin iki elini
 Dirseğinden kesmişler.
 Er çırağı iki gözün
 Yumulmuş gibi görünmesi
 Adilciğimin iki gözünü
 Mil ile gözünü deşmişler.

Tabirci gittikten sonra, Adil Sultan'ın öldüğü haberi de işitilir. Halk toplanıp, semiz kısraklar kesilip, ağır kazanlar asılıp, Adil Sultan'ın cenaze duası edilir. Anası dua bittikten sonra, toplanan cemaate bakıp şöyle deyiş söyleyip ağlar:

Adilciğim, can bağrım,
 Sen Kırım'ın Sultanı; .
 Kime bırakıp gittin bizi
 Tanrımın arslanı?
 Candan sevdiğim, can balam,
 Seni nerede görürüm;
 Sen aklıma düşünce,
 Kimi sen diye severim?
 Boşalıp kalan sarayın
 Saltanatını halktan fazla saldırdım
 Çeşmesini dağdan burup aldırıldım.
 Şu zengin Bahçesaray'ı, balam
 Niye sahipsiz bıraktın?
 Azizlerin yattığı Kırım'ın
 Toplanıp gelen bütün halkını,
 Kara kaz gibi bağrıştırtıp,
 Niye ağlar bıraktın?
 Göz önümde var olsan,
 Gülmez miydin can balam!?
 Öldüğün yerde var olsam,
 Ölmez miydin can balam?
 Yar yar diyen yarlarım,
 Sağ kalınız dostlarım
 Bize geçer gün oldu
 Size gider gün doldu,

deyip, çok geçmeden, öyle ağlaya ağlaya canını teslim eder. Ondan kalan ikinci oğlu Gazi Giray anasının göz yaşlarını döktüğü yere bir çeşme yaptırır. İşte, o çeşmenin adı da halkın hatırında Bahçesaray Göz Yaşları Çeşmesi diye adlanıp kalır.

KAYNAKLAR

- ARGUNŞAH, Hülya
1990 **Türk Edebiyatında Tarihî Roman**, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., basılmamış doktora tezi, İstanbul.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı
1982 **Peçevi Tarihi II**, KTB. Yay., Ankara.
- GÖÇGÜN, Önder
1987 **Namık Kemal**, KTB. Yay., Ankara.
- İNAN, Abdülkadir
1987 "Orta Türk Destanları ve Kırım 11 Âdil Sultan", **Makaleler ve İncelemeler**, TTK., Ankara, 86-92; "Orta Türk Destanları ve Kırım Âdil Sultan", **Makaleler ve İncelemeler**, TTK., Ankara, 93-98.
- KAPLAN, Mehmet
1985 **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, Dergâh Yay., İstanbul.
- MAHMUT, Nedret-MAHMUT, Enver
1988 **Bozcigit (Dobruca Tatar Masalları)**, Kriterion Kitabüyi, Bu-cureşti, 106-120.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat
1941 **Son Asır Türk Edebiyat Tarihi**, Maarif Matbaası, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi
1976 **19 uncu Asır Türk Edebiyat Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- 1977 **Edebiyat Üzerine Makalalar**, Dergâh Yay., İstanbul.
- TURAL, Sadık 1993 "Tarihî Gerçeğin Edebileştirilmesine Dâir Notlar", **Edebiyat Bilimine Katkıları**, Ecdâd Yay., Ankara, 69-77. "Tarihçinin Edebiyat Dünyasından Alması Gerekenler veya Metoda Âit Düşünceler", **Edebiyat Bilimine Katkıları**, Ecdâd Yay., Ankara, 27-45.
- 1993 "Tarihî Roman Geleneği veya Cezmi", **Doğumunun Yüzeleşen Yılında Namık Kemal**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 67-91.
- YETİŞ, Kâzım 1989 **Ölümünün 100. Yıldönümü Münasebetiyle Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları**, Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul.